

Förändringarnas Åre

Kulturhistorisk landskapsanalys av riksintresset Åredalen

NATUR OCH KULTUR I
JÄMTLANDS LÄN

Länsstyrelsen
Jämtlands län

Omslagsbilder:

Turister vid bergbanan i Åre omkring 1925 respektive 2007.

Foto: Nils Thomasson (privat ägo) resp. Johan Looock.

Utgiven av

Länsstyrelsen Jämtlands län

Mars 2009

Dnr 436-5127-08

Text

Johan Looock

Grafisk form

Jonasson Grafisk Design

Tryck

Prio Digitaltryckeri, Östersund 2009

ISBN 978-91-85123-03-2

Förändringarnas Åre

Kulturhistorisk landskapsanalys av riksintresset Åredalen

Innehåll

Sammanfattning.....	5
Inledning.....	7
Åredalen – förändringarnas landskap	7
Projektets bakgrund och syfte.....	8
Metod och genomförande	8
Källor.....	9
Rapportens upplägg och viktiga avgränsningar	9
Åredalen.....	11
Åredalens landskap fram till 1970-talet	11
Planering, kulturmiljövård och politik i Åredalen	20
1970-talet	20
1980-talet	27
1990-talet	36
2000-talet.....	39
Riksintresset Åredalen.....	47
Hantering av riksintresset	47
Nuvarande beskrivning.....	47
Tolkningar och värdekärnor.....	48
Reflektion kring riksintressets betydelse	52
Värdering av riksintresset	55
Årsringar och förändringar i landskapet.....	55
Övergripande karakteristik och värdering av Åredalen	62
Förslag till ny motivering och värdetext	65
Käll- och litteraturförteckning	67
Tryckta källor och litteratur	67
Arkivhandlingar, muntliga uppgifter, brev och e-post	69

BILAGA

Riksintressen och kulturmiljövården

Den fysiska riksplaneringen drar igång

Större områden av betydelse för kulturminnesvården i Z län

Kulturpolitik, fortsatt riksplanering, PBL och NRL

Miljöbalk, miljömål, Agenda kulturarv och landskapskonvention

Sammanfattning

Riksintresset Z 32 Åredalen är det riksintresse för kulturmiljövården i Jämtlands län som förändrats allra mest under de senaste decennierna. Det har länge funnits ett stort behov av att uppdatera beskrivning, motivering m.m. Riksantikvarieämbetets satsning på hållbar landskapsutveckling har möjliggjort detta.

Riksintresset Åredalen innehåller två huvuddelar i sin nuvarande beskrivning, dels Åre samhälle och dels odlingslandskapet i byarna öster och väster om Åre. För Åre by har den tidiga turismens byggnader lyfts fram samt Tottens by och Åre gamla kyrka.

För hela riksintresset kan generellt sägas att det landskap som identifierades som skyddsvärt och hotat omkring 1970, då inom ramen för den fysiska riksplaneringen, idag till stora delar inte finns kvar. Den bild många har, eller *vill* ha, av Åredalen är det landskap som skildrats i t.ex. Nils Thomassons fotografier från förra sekelskiftet. Det landskap som karakteriserar Åredalen idag är ett annat, ett mer sammansatt landskap, som framför allt formats genom olika processer från slutet av 1800-talet. Åredalen berättar i första hand om Västjämtlands roll i industrisamhället.

Foton från olika tidsepoker är ett bra sätt att visa på förändringar i landskapet och illustrera alla de årsringar och skilda estetiska och planeringsmässiga ideal som Åre idag präglas av. Ett exempel på en årsring, som tidigare varit dåligt uppmärksammat i kulturhistoriska sammanhang, är kabinbanan från 1970-talet.

Landskapet runt omkring Åre har sedan lång tid uppfattats som en stark motpol till Åre by. Det dramatiska mötet mellan den gamla kulturbygden och den pulserande, kraftigt exploaterade tätorten vid fjällets fot, har uppfattats som dramatisk. Att färdas västerut genom Åredalen med Åre och Åreskutan i fonden och de branta sluttningarna med spåren av en äldre bebyggelse och av livet »förr i tiden« på sidorna, utgör inte bara en fysisk transportsträcka, utan också en mental resa. De spår som idag finns kvar av det traditionella odlingslandskapet blir en viktig del av upplevelsen.

I rapporten föreslås en ny motivering till riksintresset Åredalen. Den tar fasta på industrisamhällets avtryck i Åredalen och på *bilden* av landskapet som en ålderdomlig kulturbygd i stark kontrast till det exploaterade och moderna Åre by, där de olika årsringarna är viktiga för förståelsen av Åres framväxt som vintersportort.

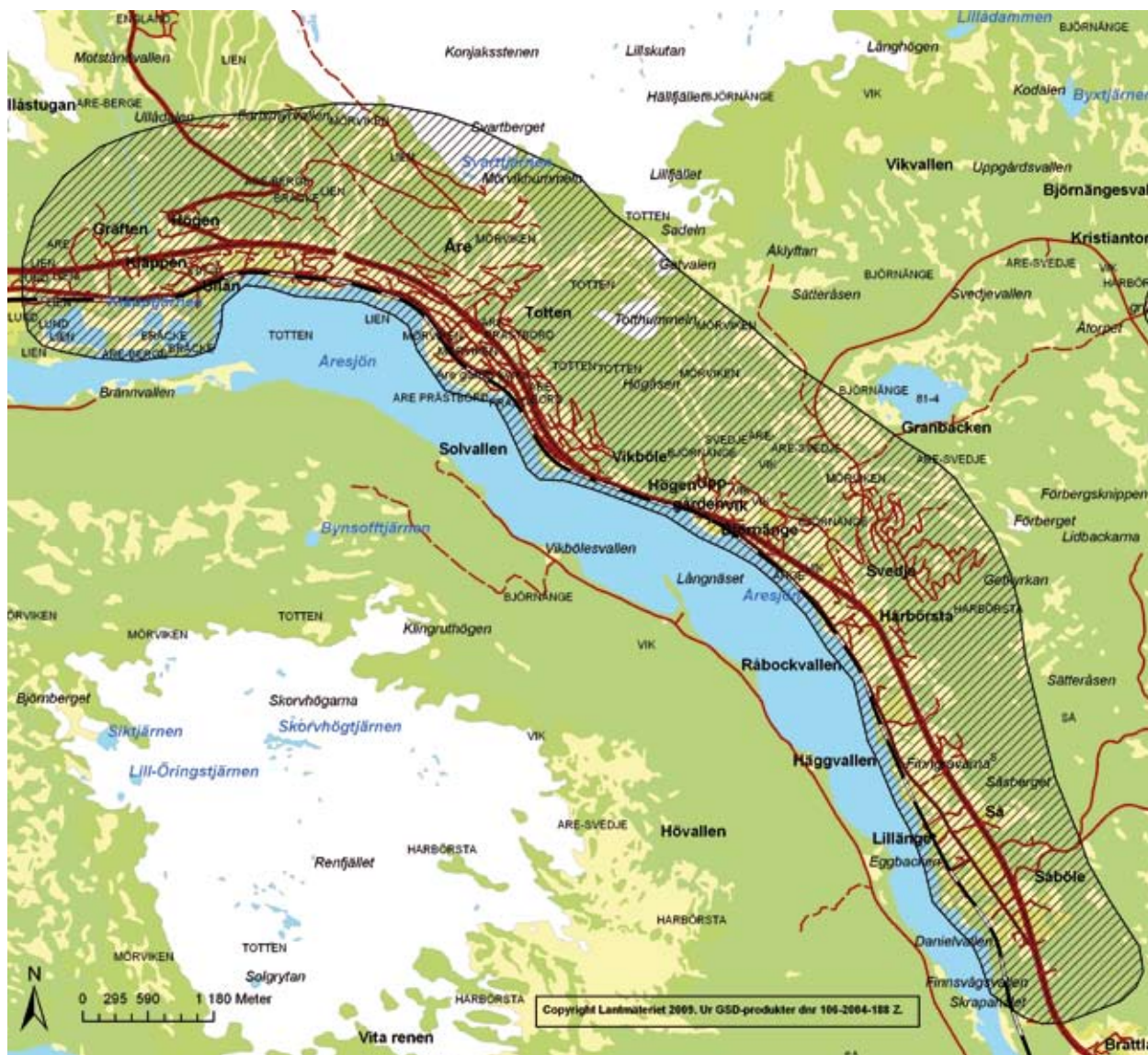

Utsikt över Åredalen. Foto: Johan Looch 2008.

Inledning

Åredalen – förändringarnas landskap

Åredalen är ett av kulturmiljövårdens riksintresseområden i Jämtlands län. Riksintresset Z 32 Åredalen utgörs enligt den nuvarande beskrivningen av huvudsakligen två delar, dels den tidiga turismen från förra sekelskiftet i Åre by och dels det fjällnära odlingslandskapet som sträcker sig från byn Sää i sydost till byn Ängarna i nordväst. Det aktuella området pekades ut som »ett större område av betydelse för kulturminnesvården« omkring år 1970 och fick senare status av riksintresse. Vid den tiden, i början av 70-talet, stod Åre och Åredalen på tröskeln till en våldsam exploateringsvåg som skulle komma att förändra landskapet i mycket stor omfattning under de kommande decennierna. Inget av de ca 60 utpekade riksintresseområdena i Jämtlands län har förändrats i så hög grad och i så snabb takt som Åredalen.

Rastrerat område visar riksintresset Åredalens utbredning.

Projektets bakgrund och syfte

Inför budgetåret 2008 äskade länsstyrelsen medel från Riksantikvarieämbetet för projekt kring riksintresset Åredalen inom området »Hållbar landskapsutveckling«. Till projektet beviljades 200 000 kr ur anslaget till kulturmiljövård.

Det har länge varit ett känt faktum hos länsstyrelsen att riksintresset Åredalen dåligt motsvarar verkligheten vad gäller motivering och beskrivning. Det har lett till stora svårigheter både för länsstyrelsen och för kommunen att hantera förändringar i landskapet i relation till områdets kulturhistoriska värden. I synnerhet har det från kommunalt håll rent allmänt ofta påtalats att det finns ett stort behov av ett bättre planeringsunderlag beträffande kulturmiljövårdens riksintressen.

Syftet med följande rapport är att beskriva och analysera de förändringar som skett i Åredalen sedan området första gången utpekades som kulturhistoriskt riksintressant för snart 40 år sedan. Vilka kulturhistoriska värden har försvunnit, vilka har tillkommit och hur bör riksintresset hanteras i framtiden? Dessa frågeställningar är centrala och mynnar ut i ett förslag till en ny, uppdaterad beskrivning av riksintresset med tillhörande motivtext. Därutöver har det varit angeläget att försöka beskriva kulturmiljövårdens hantering av riksintresset Åredalen genom åren. Kring vad har de stora striderna rasat och vilken betydelse har riksintresset haft för utvecklingen? Som en bakgrund till den beskrivningen har en sammanställning av riksintressebegreppets framväxt och kulturmiljövårdens utveckling under samma tid tagits fram.

Metod och genomförande

Projektmedlen har under 2008 delfinansierat en tjänst på länsstyrelsen. Antikvarie Johan Looock har under året gjort arkiv-, litteratur- och fältstudier samt skrivit rapporten. Till projektet har knutits en referensgrupp bestående av länsantikvarie Lillian Rathje (länsstyrelsen), länsarkitekt Olle Lundgren (länsstyrelsen), kommunalråd Eva Hellstrand (Åre kommun), stadsarkitekt Björn Reuterswärd (Åre kommun) samt 1:e antikvarie Ove Hemmendorff (Jamtli). Referensgruppen har haft tre möten under 2008.

Diskussioner inom referensgruppen har varit väldigt givande och av stor betydelse för slutresultaten och de föreslagna åtgärderna. Referensgruppen har haft en bra sammansättning, där det varit av särskild betydelse att den politiska nivån varit representerad. Det har under referensgruppsmötena bl.a. framkommit att riksintresset har stor betydelse för Åre kommun och att spåren av det äldre jordbrukslandskapet är viktiga för bilden av Åre.

Projektet har till viss del kunnat fasas ihop med Åre kommuns pågående revidering av översiktsplanen. Johan Looock har inom ramen för detta deltagit vid ett offentligt möte om kulturmiljö och byggande i Åredalen. Att kunna knyta an till översiktsplanen har varit väldigt värdefullt och inneburit att det funnits ett större sammanhang att relatera till i diskussionerna. Det har med stor sannolikhet också medverkat till det tydliga engagemang och intresse som kommunen visat för projektet, genom bl.a. aktiv medverkan i referensgruppen.

Riksantikvarieämbetet har samordnat projekt runt om i landet inom temat hållbar landskapsutveckling. Under 2008 har två seminarier genomförts av Riksantikvarieämbetet kring hållbar landskapsutveckling med deltagare från projekten.

En viktig del av processen med denna rapport har varit *dialogen* som en metod att nå resultat. Projektets omfattning har inte medgett involvering av alltför många aktörer, vilket kan ses som en brist, men sammantaget har projektet presenterats och kommunicerats vid flera olika tillfällen i skilda sammanhang. Det har varit en medveten

strategi – och dessutom väldigt givande. Att visa bilder från olika tidsepoker, t.ex. på Åre torg från 1917, 1935, 1970, 2006 och 2008 har varit pedagogiskt tacksamt och gett upphov till spontana reaktioner och diskussion. Äldre och nytagna foton har varit en central källa i arbetet med att visa på förändringar i landskapet.

En aktivitet som egentligen inte genomfördes inom projektet, men som kom att passa väldigt bra in ändå, var byggnadsminnesförklaringen av Åre bergbana. Efter 20 år av utredning och flera remissrundor fanns det under våren 2008 en samsyn mellan länsstyrelsen, Åre kommun och SkiStar kring hur beslutet borde utformas. I augusti kunde landshövdingen inviga byggnadsminnet vid en liten ceremoni på torget i Åre. Evenemanget blev ett uppmärksammat och väldigt lyckat avslut på byggnadsminnesärendet – och samtidigt ett bra tillfälle att fokusera på Åres kulturhistoriska värden.

Även om projektet inte varit särskilt omfattande, är ändå intrycket att det resulterat i något mer än ett uppdaterat planeringsunderlag och ett förslag till en ny formulering av riksintresset. Arbetssätt och aktiviteter har testats och kontakter har utvecklats. Detta kan ligga till grund för ett fortsatt arbete kring att förmedla och kommunicera kulturhistoriska värden, i Åredalen och på andra håll. Att genomföra projektet som ett metodutvecklande arbete har varit ett viktigt syfte – och är en del av resultatet i sig.

Källor

För kapitlet om planering och byggande i Åredalen från 1970-talet och framåt har till stor del länsstyrelsens planarkiv nyttjats. I arkivet finns alla detalj- och översiktsplaner med tillhörande yttranden samlade. För Åredalens äldre historia har framför allt Järnfeldt-Carlsson 1988, Rolén 1990, Nilsson 1999, Looock 2001 samt Kilander 2008 varit användbara. För allmänt om riksintressen finns flera skrivelser, rapporter m.m. att tillgå från Riksantikvarieämbetet, Boverket m.fl. samt två temanummer av tidskriften Kulturmiljövård från 1990 respektive 2000. Ytterligare allmän information finns t.ex. i Föreningen Sveriges länsantikvarier 2003, Vision och perspektiv 1988 samt Rentzhog 2001. För beskrivningar och analyser av Åre kommuns byggande under de senaste decennierna har bl.a. Nilsson 1999, Strömberg 2007 och flera skrifter utgivna av Åre kommun nyttjats. En viktig muntlig källa har Åre kommuns stadsarkitekt Björn Reuterswärd varit. Som verksam i Åre sedan tidigt 1980-tal, har han en lång erfarenhet av planering och byggande inom kommunen.

I rapporten refereras inte löpande till källorna, annat än vid citat och liknande. Källorna förtecknas sist i rapporten. Bildkällor redovisas under respektive bild.

Rapportens upplägg och viktiga avgränsningar

Rapporten har i huvudsak en beskrivande del och en analyserande del. Det beskrivande kapitlet om byggande och planering i Åredalen bildar en grund för det analyserande kapitlet om riksintresset Åredalen, där slutsatserna mynnar ut i ett förslag till en ny motivtext för riksintresset. Som bilaga finns en beskrivande text kring riksintressenas framväxt – kopplat till kulturmiljövårdens utveckling under samma tid.

En viktig avgränsning i rapporten är att frågan om riksintressets gränser på kartan i huvudsak inte behandlas. Det finns problem med nuvarande gränsdragning, vilket kortfattat berörs i analysdelen, men några nya gränsdragningar föreslås inte. Dels beror det på att ett sådant arbete på detaljnivå inte varit möjligt att genomföra inom ramen för det här projektet, men dels, och framför allt, också på det faktum att ett riksintresses gräns ofta inte bör uppfattas som en absolut sanning. Det utvecklas närmare i rapportens bilaga.

En annan viktig avgränsning är att rapporten inte tar upp konkreta frågor kring hur ny bebyggelse bör utformas, eller var den bör placeras. Ett skäl är återigen att den detaljnivån inte har rymts inom det här projektet, men det har också varit angeläget att hålla isär länsstyrelsens och kommunens olika roller i sammanhanget. Länsstyrelsen ska tillhandahålla planeringsunderlag och redogöra för statens anspråk på vilka värden som finns att ta hänsyn till. Kommunen ska sedan planera (bl.a.) utifrån dessa förutsättningar. Detaljplanering och enskilda bygglov är en i huvudsak kommunal uppgift, där länsstyrelsens roll är mycket begränsad.

Utblick över landskapet i byn Hårbörsta. Foto: Johan Looock 2008.

Åredalen

Åredalens landskap fram till 1970-talet

Landskapet där gammal odlingsbygd längs en älvdal möter högfjället är dramatiskt och svårbemästrat. Odlingslandskapet i Åredalen började sannolikt växa fram under sen järnålder. Bebyggelsen förlades till naturliga terrasser på sydvästsluttningarna ned mot Åresjön. Långt senare skedde en sammanväxning av ensamgårdar till byar, bl.a. de för landskapet karakteristiska radbyarna.

*Radbyar längs
terrasser i Björnänge
och Svedje. Foto:
Johan Looch 2008.*

Åredalen har sedan många hundra år tillbaka varit en kommunikationsbygd, där människor med olika slags syften tagit sig fram genom landskapet. Under 1800-talet genomfördes flera åtgärder för att förbättra kommunikationerna genom dalgången. År 1835 drogs landsvägen mot Norge fram, den s.k. Karl-Johansvägen. År 1857 bildades *Jemtlands kommunikations aktiebolag*, som under några år drev en samordnad väg- och vattentrafik genom Jämtland från väster till öster. Men det var inte förrän 1882 som det stora lyftet för kommunikationerna genom dalgången skedde. Det året invigdes Mellanriksbanan av kung Oscar II vid en ceremoni på Storliens station.

Järnvägen förändrade inte bara landskapet genom sin fysiska framdragning, utan också sättet att bruka landskapet. Järnvägen innebar genombrottet för industrialiseringen. Den snabbt växande staden Östersund och de industrisamhällen som växte upp längs med järnvägen blev snabbt marknader för färskvaror från jordbruket, bl.a. från Åredalen. Med tåget blev det också möjligt att i större utsträckning än tidigare

Jordbrukslandskapet i Såå. Foto: Johan Looock 2008.

Anna Märta Nicolaussen, Tottens by vid förra sekelskiftet. Foto: Nils Thomasson/Jamtli Bildbyrå.

föra in t.ex. billig spannmål, handelsgödsel och jordbruksredskap. Allt fler bönder inriktade sig mot mjölkproduktion, vilket innebar att landskapet successivt förändrades genom att allt större del av åkerjorden började sås med gräsfrö. Även byggnadsskicket förändrades. De traditionella parstugorna efterträddes av panelklädda boningshus i en och en halv våning. Ladugårdarna blev större, luftigare och inrymde fler funktioner än tidigare.

I och med järnvägens framdraging genom Västjämtland blev fjällvärlden tillgänglig på ett helt annat sätt än tidigare och en fjällturism började växa fram. Det var vanligt att man på gårdarna började ta emot övernattande turister i liten skala, för att sedan i vissa fall utöka verksamheten till hotell- och pensionatsrörelser. I många fall bedrevs jordbruk i kombination med pensionat. Många turister, s.k. luftgäster, kom för att andas ren och frisk luft, vandra i naturen, se vackra vyer och uppleva ett genuint och oförstört natur- och kulturlandskap. I en »nervös tidsålder« blev Jämtland en motvikt till industrialismens avigsidor. Genom då aktuella medicinska och klimatologiska teorier kom västra Jämtland inte bara att bli ett område att resa till för att turista, utan också för att bota sjukdomar som neurasteni och tuberkulos.

Järnvägen är den stora sinnebilden för industrisamhällets och modernitetens intåg i Jämtland. Järnvägen gjorde att Jämtland länkades ihop med övriga landet och fick sin egen plats i industrilandet Sverige. De norrländska skogarna och vattendragen var förvisso viktiga bidrag till nationen, men i Jämtland kunde även immateriella värden exploateras i stor omfattning. *Turistlandet Jämtland* blev ett välkänt begrepp, där de västra delarna kring Mörsil, Undersåker, Åre och Storlien i hög grad blev synonyma med bilden av Jämtland.

*Järnvägen genom Åre.
Foto: Johan Loock
2008.*

Utsikt från Tottens by över Åredalen 1909. Foto: Nils Thomasson/Jamtli Bildbyrå.

Turister med vandringsstavar i Björnänge. Foto: Nils Thomasson/Jamtli Bildbyrå.

Vid järnvägens framdragning kom en av stationerna att uppföras i byn Mörviken intill Åre gamla kyrka – fjällvärldens enda medeltidskyrka. Det var enda stationen i Jämtland som kom att anläggas intill ett äldre sockencentrum. Byn Mörviken bestod vid den här tiden, förutom av kyrkan, av tre medelstora bondgårdar. Järnvägen kom att innebära en fullkomlig explosion för Mörviken och den närbelägna byn Totten. »Åre« blev nu på kort tid den mest populära kur- och turistorten i området.

Under 1880-talet var boendesituationen för besökande i Åre med omnejd bekymmersam. Under 1890-talet och de första decennierna av 1900-talet uppfördes ett stort antal hotell, pensionat och andra typer av anläggningar i anslutning till Åre järnvägsstation. Två av de första verkligt betydande entreprenörerna var Albin Wettergren och Kristina Hansson, som bl.a. stod bakom Grand Hotell respektive Hotell Åreskutan. Enklare boende för turister ordnades också tidigt på gårdar i byarna runt omkring, t.ex. i Björnänge, Vik och Lien, och inte minst i Totten, som fick ett rykte om sig att vara särskilt hälsosam för sin

höga, klara luft. Tottens by blev tidigt »turistifierad« och fick litet av en särställning som en plats för att beundra utsikten och uppleva den genuina bondekulturen. Ett av bostadshusen, som fortfarande finns kvar, byggdes tidigt om till pensionat. Totten var ett, av säkert flera, ställen där man under tidigt 1900-tal kunde inhandla en vandringsstav – ett mycket viktigt attribut för den medvetne turisten. För att uppleva mer genuin och ålderdomlig allmogekultur, var en vandring till en fäbodvall i närheten något som rekommenderades i resehandböckerna. Mötet med den fjällnära allmogekulturen blev för många turister en exotisk upplevelse och en stark kontrast till det moderna, industrialiserade livet i staden.¹

DET FÖRSTA STORA språnget för Åre i utvecklingen mot att bli en av norra Europas förnämsta vintersportorter togs under de första åren av det förra seklet genom utredningen »Åreprojektet« från 1906–07. Mannen bakom utredningen var ingenjör Carl Olof Rahm, som besökte Åre första gången 1903 och där fick idén att skapa en internationell turistort för vintersport. I Åre fanns alla möjligheter att skapa, som någon sagt, »ett svenskt Davos«. Här fanns de topografiska och klimatologiska förutsättningarna samt goda kommunikationer tack vare järnvägen.

Inom ramen för Åreprojektet föreslogs en rad kostnadskrävande anläggningar, däribland en bergbana. Redan i STF:s årsskrift från 1891 hade en sådan föreslagits

1. En äldre kvinnlig släkting till Åres stadsarkitekt Björn Reuterswärd genomförde 1908 en tågresor från Stockholm till Norge via Jämtland, med några dagars stopp i Åre. En av de första aktiviteterna i Åre var att vandra upp till Totten och där köpa en vandringsstav. Reseberättelsen finns renskrivet under titeln »En resa till Åre och vidare till Norge 1908 – en reseberättelse av Kerstin Wilcke (1887–1967)« (skickad till förf. via e-post).

Åres första hotell, Hotell Åreskutan från 1895, har byggts om ett flertal gånger. Namnet är sedan länge ändrat till Åregården. Foto: Johan Look 2008.

Den idylliska och »ålderdomliga« Tottens by blev tidigt ett mål för turister. Foto: Johan Look 2008.

Nedan t.v.: Karolinermonumenten i Västjämtland, t.ex. det i Björnänge, har under hela 1900-talet varit turistattraktioner. Foto: Johan Look 2008.

Nedan t.h.: Villa Monte Totto, byggd för Adolf Öhman, Stockholm år 1900. Foto: Johan Look 2006.

längs med Åreskutan, men först nu fanns möjligheten att förverkliga planerna. Förutom bergbanan föreslogs byggande av flera hotell, villor, kraftstation och vägar. Eftersom projektet var mycket omfattande och krävde många intressenter, bildade Rahm år 1908 ett aktiebolag, Åre AB (»Årebolaget«).

År 1910 kunde bergbanan invigas. Den ca 800 meter långa banan från torget till Fjällgården vid Östra platån kom aldrig att förlängas, trots att sträckan då betraktades som en första etapp. Inför Alpina VM 1954 byggdes i stället en linbana, som drogs från Fjällgården upp till Mörvikshummeln. Linbanan innebar ett slags fullbordande av Åreprojektets bergbana – även om det fanns drömmar redan kring förra sekelskiftet om en turisttransportör ända upp till Åreskutans topp. Byggandet av Åre kabinbana 1976 innebar ett slags fullbordande av drömmarna.

Åre bergbana. Foto: Nils Thomasson/Jamtli Bildbyrå.

Parken i stråket mellan den gamla järnvägsstationen och bergbanan. Foto: Johan Looock 2007.

Bergbanan var det mest påtagliga direkta resultatet av Åreprojektet. När man som turist anlände till Åre järnvägsstation under 1910-talet var åsynen av parken som leder fram till bergbanans dalstation vid torget och där bakom Åreskutan, anslående. På båda sidor om parken låg stora hotell, bl.a. det vitmålade högresta Nya Grand hotell (senare Sporthotellet) med Ture Marcus som byggherre. Flera av dåtidens ledande svenska arkitekter, bl.a. Sigge Cronstedt, Carl Güettler, Per-Olof Hallman, Folke Zettervall, Per Benson och Frans Lindskog hade engagerats för att rita hotellen och planera gator och parker. Det visuella intrycket från järnvägsstationen var medvetet skapat och utgjorde porten till den moderna vintersportorten Åre. Genombrottet i allmänhet för vinterturism och skidåkning och för Åre i synnerhet har en direkt koppling till fjällens betydelse i det svenska nationsbygget, som fick extra näring efter unionsupplösningen 1905. Vid sidan av skid-

*Nya Grand Hotell/
Sporthotellet från
1912. Foto: Johan
Loock 2008.*

åkning var inledningsvis sporter som bobsleigh och curling populära inom ramen för t.ex. »Åreveckan«. År 1921 genomfördes den första »Årebragden« – en störtloppstävling nedför Åreskutan.

Under mellankrigstiden skedde en konsolidering av Åre som *turistort*, även om orten åtminstone en tid också kom att behålla sin klang av förnäm luftkurort. Kommunikationerna till och från Åredalen förbättrades, nya aktörer trädde in på arenan och turism blev en möjlighet för allt fler. Semester blev allt mer vanligt förekommande och till slut stadgad i lag. År 1938 beslutade riksdagen om allas rätt till två veckors betald ledighet. Lagen hade föregåtts av en fritidsutredning, den första i sitt slag, som tillsatts året innan.

*Åre torg 1935. Foto:
Nils Thomasson/
Jamtli Bildbyrå.*

Två exempel på ny mer »demokratisk« turism för bredare folkgrupper som delvis kom att präglade Åredalen under flera decennier var *Skolungdomens allmänna fjällfärd* under perioden 1925–66 i samarbete mellan STF och Skid- och friluftsförbundet samt Tåghemmet, som startade 1924. Tåghemmet var en slags paketresa, där turisterna vistades en sommarvecka på ett tåg, som gick mellan Östersund och Storlien

(t.o.r.). Man åt och sov på tåget och gjorde utflykter till olika sevärdheter. När Tåg-hemmet var som mest populärt i början av 30-talet, gjordes även försök med vinter-resor. Skolbarn reste inom ramen för Skolungdomens allmänna fjällfärd upp med tåg, från början endast under påskveckan, och inkvarterades i gårdar och på pensionat. Många förlades tidigt i trakterna mellan Undersåker och Duved, där många bofasta tog emot skolungdom. Flera av gårdarna utvecklade sin verksamhet till pensionat och vandrarhem, som STF organiserade från 1933. Länets första vandrarhem låg i Björnänge. Satsningar som Skolungdomens allmänna fjällfärd och Tåghemmet ledde till att människor ur andra samhällsklasser än tidigare kunde resa till fjällen. Sannolikt spelade dessa företeelser en stor roll för att lansera regionen som turistland i de breda folklagen.

ÅR 1940 INVIGDES Åres och troligen Sveriges första skidlift, Lundsgårdsliften. Den är sannolikt tidig även i ett internationellt perspektiv. Lundsgårdsliften till trots, så innebar andra världskriget ett kraftigt avbräck i Åres turistutveckling. Västjämtland var strategiskt betydelsefullt, vilket medförde att området i princip var helt avspärrat med mängder av olika militära anläggningar och försvarsanordningar runt om i landskapet.

Lundsgårdsliftens kioskbyggnad från 1940. Foto: Johan Looock 2008.

År 1954 genomfördes så Alpina VM i Åre. Tävlingarna innebar en kraftansträngning för Åredalen och kom att befästa Åres position som vintersportort. VM-general var en av Åres genom åren legendariska hotellägare, Bibbo Nordenskiöld. Lundsgårdsliften och den linbana (»hinkarna») som byggts inför VM som en förlängning av bergbanan upp till Mörvikshummeln, innebar att Åreskutan blev mer tillgängligt. Åres attraktionskraft som turistort kom ändå att minska mot slutet av 1950-talet och under 60-talet. I stället kunde orter som Bydalen och Duved locka stora turistströmmar bl.a. tack vare nya effektiva liftsystem. Liftsystemet i Åre var omodernt i jämförelse och dessutom uppsplittrat på olika bolag, till skillnad från t.ex. i Duved. Inte förrän i mitten av 70-talet genom bygget av kabinbanan och »Stenmarksfebern» återtog Åre sin ledande position.

Decennierna efter andra världskriget innebar det stora genombrottet för en folklig turism, inte minst tack vare bilismens framväxt. Till Åre och Åredalen kunde man nu

åka med tåget, eller ta bilen, bussen eller t.o.m. flyget (till Östersund). Tåget var dock inte längre samma konkurrensfördel som tidigare, vilket gjorde att t.ex. en ort som Sälen kunde expandera kraftigt. Men även runt om i Åredalen började fritidshus uppföras, antingen i enskilda lägen, eller i större sammanhängande områden. Ett fritidshus i fjällen på ett lagom långt avstånd hemifrån, blev en genomförbar dröm för många. År 1969 uppfördes Hotell Årevidden i Björnänge av De Handikappades Riksförbund (DHR) – en anläggning som sannolikt var det första fullt ut handikappanpassade hotellet i den svenska fjällvärlden. Hotellet kan genom sin rationella, modernistiska arkitektur på ett tydligt sätt berätta om turismens demokratisering och områdets ökade tillgänglighet.

Hotell Årevidden, idag Continental Inn, från 1969 i Björnänge. Foto: Johan Looock 2008.

FÖRUTOM EFTERKRIGSTIDENS STORA utbyggnad av fritidshus präglas Åredalen idag starkt av jordbrukets strukturomvandling från samma tid. Under 1940-, 50- och 60-talen genomfördes en rad politiska beslut som syftade till att snabba på och underlätta rationaliseringar inom jordbruket. Ett av syftena i ett längre perspektiv var att frigöra arbetskraft för industrins behov. Lönsamhet i företagsekonomiskt hänseende var viktigt under rekordårens stordriftstänkande. År 1950 gav jord- och skogsbruk försörjning åt nästan 43 % av invånarna i Jämtlands län (20,2 % i hela riket). Tjugo år senare hade siffran sjunkit till knappt 18 % (8 % i hela riket). Under perioden minskade antalet brukningsenheter inom jordbruket med hälften. Främst var det småjordbruken som lades ned. Trots det var Jämtland ett län som i betydligt högre grad än nästan alla andra län bibehöll en agrar näringsstruktur.

Vid årsskiftet 1953/54 uppmätte Jämtlands län sitt hittills högsta invånarantal (145 254 personer). Därefter minskade befolkningen kraftigt i en lång följd av år – i synnerhet i de traditionella jord- och skogsbygderna. År 1970 hade länet 125 243 invånare. Åre kommuns bottennotering inföll 1975, då ca 9 100 personer bodde i kommunen. Under perioden 1955–75 var det Åre församling som stod för det stora raset i kommunens befolkningsstatistik, då församlingen tappade nästan tusen personer.²

Åre församling tillhörde inte de församlingar i länet där befolkningen minskade mest, men landskapsbilden förändrades i stor omfattning när småjordbruken försvann

2. Statistikuppgifter för Åre från Anki Svensson, Åre kommun 2008-12-15. Den 1 november 2008 hade kommunen 10 230 invånare.

Såå är den by i Åredalen som idag starkast präglas av jordbruk. Foto: Johan Looock 2008.

ett efter ett. Turismnäringen har dock under hela 1900-talet inneburit en alternativ eller kompletterande källa till utkomst för många människor i Åredalen. Vid ingången till 1970-talet påbörjades å ena sidan en planering för en kraftigt ökad turismutbyggnad – men också en planering för att slå vakt om de värden i landskapet som många ansåg var på väg att försvinna.

Planering, kulturmiljövård och politik i Åredalen

1970-talet

År 1972 fick Åredalen status som ett större område av betydelse för kulturminnesvården inom ramen för den pågående fysiska riksplaneringen (se vidare i bilagan). Åreområdet stod då på tröskeln till en kraftfull turismexpansion. Inte sedan tiden kring förra sekelskiftet hade så vidlyftiga planer presenterats för Åre, som under 60-talet haft en stagnerande tendens.

Bakgrunden var en statlig fritidsutredning som tillsattes 1969 och som 1975 resulterade i att riksdagen fastställde en lista över »primära rekreationsområden« i landet. I Jämtlands län fick Åre-Duved respektive Härjedalsfjällen denna status. Som en del av fritidsutredningen tillkännagavs 1971 att Åre skulle bli föremål för ett stort pilotprojekt, »Åreprojektet«, som syftade till en omfattande utbyggnad av turistisk infrastruktur i en stor del av (nuvarande) Åre kommun. Då fanns ingen större medvetenhet om att det funnits ett tidigare »Åreprojekt«, som också syftat till att storskaligt utveckla turistorten. Tvärtom var den rådande andan att det nu handlade om nya lösningar för en ny tid, vilket de arkitektoniska avtrycken tydligt vittnar om. I efterhand kan man ändå tycka att 70-talets Åreprojekt redan då borde ha benämnts »Det andra Åreprojektet«.

År 1971 presenterades en utvecklingsplan av jordbruksdepartementet, enligt vilken antalet bäddar i området skulle öka från 6 000 till 10–11 000. Främst skulle satsningar ske på billigare boendalternativ av typen stugbyar och lägenhetshotell. Vidare skulle liftar byggas ut, lokaler för inomhussport byggas, kommunikationerna förbättras m.m. I ett riksdagsbeslut 1973 bestämdes att staten skulle stödja en första

etapp. Totalt planerades fyra etapper. Året därpå, 1974, skapades nuvarande Åre kommun genom att småkommunerna Hallen, Mörsil, Kall, Undersåker och Åre slogs ihop till Åre kommun med Järpen som centralort. Den nya storkommunen Åre hade betydligt större möjligheter att ta ett bredare grepp om planeringen än vad de fem småkommunerna haft tidigare, även om själva Åreprojektet i första hand var en statlig angelägenhet. Tack vare Åreprojektet fick kommunen hjälp av staten med planeringen. Områdesplanen för Åredalen togs fram med ekonomiskt stöd från staten. Staten bidrog också bl.a. till anläggandet av en VA-ledning genom Åredalen med tillhörande reningsverk.

För planering och projektering av Åreprojektet bildades 1973 bolaget ÅPAB. Året därpå bildades Åre Lift- och Kabinbanebolag (ÅKAB), som skulle ta över byggandet, och sedan driften av Åre kabinbana. Förutom bl.a. ett antal liftar och nya nedfarter blev det mest påtagliga turistiska resultatet av Åreprojektet byggandet av kabinbanan, som invigdes 1977. Åreprojektet hade successivt bantats ned och fått en slagsida på åtgärder i Åres närhet. En stadsplan fastställdes 1976 för uppförande av en stugby i västra delen av Åre, som RESO skulle driva, men planerna fullföljdes inte. Som en slags ersättning för RESO-byn kan etablerandet av Åre Camping ses. Däremot uppfördes första etappen av Åre fjällby helt i Åreprojektets anda som en stugby med »kollektiva bäddar«, som var ett av tidens omtyckta nyckelbegrepp. Åre fjällby var en privatägd anläggning med uthyrningsstugor.

*Bibbo Nordenskiöld och Arne Wennås framför kabinbanan 1977.
Foto: Bengt Weilert/Jamtli Bildbyrå.*

Jordbruksdepartementet hade ursprungligen beräknat kostnaden för att bygga kabinbanan till 7,28 miljoner kr. När ÅKAB 1976 redovisade vad det skulle kosta att bygga klart banan, beräknades kostnaden till 74 miljoner kr. Totalt satsade staten 127,3 miljoner kr på Åreprojektet. Kabinbanebygget blev besvärligt p.g.a. byggtkniska, vädermässiga och ekonomiska problem. En tanke var inledningsvis att förlägga banans dalstation till torget i Åre, vilket hade inneburit att intrycket av samhället radikalt förändrats. Denna idé övergavs, enligt uppgift p.g.a. att det skulle kostat två miljoner att köpa in det gamla Sporthotellet och riva det.³

³. Åre kommun 2004, s. 136.

Åre fjällby började byggas ut under 70-talet. Foto: Johan Looock 2008.

Idéerna bakom (Det andra) Åreprojektet förkroppsligas i kabinbanan, i synnerhet dess dalstation. Byggnadens modernistiska, storskaliga och rationella arkitektur är ett monument över projektets anda. Att själva kabinerna skulle vara tillgängliga även för funktionshindrade personer var viktigt. Kabinbanan och Åreprojektet ifrågasattes visserligen från flera håll i en tid av lågkonjunktur och ett samhällsklimat präglad av polariserade åsikter, men själva kabinbanan kom att få enormt stor betydelse för Åres utveckling. Dessutom växte intresset för utförsåkning markant vid den här tiden genom »Stenmarksfebern«. I slutet av 70-talet planerades också för en stor utbyggnad av området kring Tott Hotell samt Granen- och Freskområdet. Idéerna anslöt till utvecklingsplanen från 1971 och föranleddes av att Vingresor/Club 33 köpt det anrika Tott Hotell, som 1979 invigdes som det kraftigt ombyggda Sunwing Åre.

Kabinbananas dalstation. Foto: Johan Looock 2008.

Planeringen av kabinbanan tycks inte ha påverkats av att Åredalen fått status som ett område av större betydelse för kulturminnesvården. Utanför själva Åre kom däremot kulturminnesvården att påverka planarbetet redan i början av 70-talet. Åren 1973–74 togs en byggnadsplan fram för en del av Björnänge, som bl.a. skulle ha inneburit byggande av fritids- och permanentboende inom exponerade delar av byn Svedje. Länsstyrelsen anslöt sig till ett yttrande från landsantikvarien som menade att planen stred mot kulturminnesvårdens intressen och mot intentionerna i den fysiska riksplaneringen. Resultatet blev att länsstyrelsen 1976 beslutade att inte fastställa den del av planen som reglerade marken på ovansidan av (dåvarande) E 75:an.

En futuristisk bil framför den futuristiska kabinbanan. Foto: Johan Looock 2008.

VID SAMMA TID startades i Björnänge »Projekt Björnen Fritidsland«, som syftade till en kollektivt styrd, målmedveten utveckling av Björnängeområdet i flera avseenden. Markägare i området bildade ett markägarbolag, vilket öppnade för en genomgripande planering av området. Utgångspunkten var således en helt annan än i Åre. Ett uttalat syfte var från början att den kulturhistoriskt värdefulla miljön från E 75:an och upp till skogsbrynet, »Björnen Jordbruksland«, inte skulle påverkas negativt av exploateringarna. Utbyggnaden av turistiskt boende och skidliftar i Björnenområdet skedde därför med utgångspunkten att »dölja« bebyggelsen bakom skogsbrynet, där marken bedömdes som mindre värdefull, både ur ekonomiskt och kulturhistoriskt avseende.

I kommunens planer från slutet av 70-talet märks, även för Åre samhälles del, att kulturminnesvården fått en mer aktiv roll i samhällsplaneringen. Redan 1971 hade den nytillträdde landsantikvarien Sten Rentzhog dragit igång kommunvisa byggnadsinventeringar. Under flera år i början av 70-talet inventerades bebyggelsen i Åre kommun. Inventeringen sammanställdes, tillsammans med resultaten från RAÄ:s fornminnesinventering som genomförts i kommunen 1969–75, i rapporten *Kulturhistorisk utred-*

Björnen Fritidsland ligger i skogen, avskilt från jordbrukslandskapet. I fonden skymtar det nybyggda lyxhotellet Copperhill. Foto: Johan Looock 2008.

ning 14 (1978). Byggnadsinventeringen genomfördes på uppdrag av Åre kommun och föranleddes av kommunens arbete med den fysiska riksplaneringen, vilket konkret innebar den övergripande kommunöversikten samt ett antal områdesplaner (ungefär motsvarande översiktsplan respektive fördjupade översiktsplaner). Tanken var också att inventeringen skulle användas i kommunens löpande arbete och av organisationer och privatpersoner. Byggnadsinventeringen var selektiv och syftade till att utifrån den totala bebyggelsemassan identifiera kulturhistoriskt värdefull bebyggelse och miljöer. Totalt registrerades ca 3 000 byggnader på närmare 900 fastigheter. Ett urval av de inventerade byggnaderna föreslogs skyddade och bevarade. I det urvalet togs bl.a. hänsyn till möjligheterna att avgränsa flera objekt i grupper eller miljöer (se vidare kapitlet Tolkningar av riksintresset).

Byggnadsinventeringarna i länet fick ett stort genomslag, både hos kommuner och privatpersoner. Resultaten redovisades i kommunrapporter och infogades i planeringsunderlag genom att byggnader och miljöer ritades in på ekonomiska kartan. Inventeringsmodellen bildade skola för övriga landet och innebar att länet alltjämt ligger förhållandevis väl till vad gäller kunskap om kulturhistorisk bebyggelse. Vid fördelning av olika statliga byggnadsvårdsbidrag från 70-talet och framåt har länet också hållit sig väl framme. I arbetet med byggnadsinventeringarna var det främst landsbygdens bebyggelse som stod i fokus. Tanken var att turen sedan skulle komma till tätorterna, vilket endast har genomförts i begränsad omfattning. Läns museets formella möjligheter att vara en aktiv part i samhällsplaneringen minskade sedan p.g.a. att arbetsuppgifter och myndighetsrollen överfördes till länsstyrelsen 1976 (se vidare i bilagan). Läns museet var dock en fortsatt stark aktör i planfrågor under åtminstone hela 80-talet.

Identifieringen av Åredalen som ett område av större kulturhistorisk betydelse, byggnadsinventeringarna och sedan fastställandet av riksintresseområdet, gjordes mot bakgrund av att området var hotat av exploatering och att kulturlandskapets värden riskerade att försvinna. Åreprojektet var en påtaglig påminnelse för kulturminnes-

Mangårdsbyggnad i Sää/Såböle från byggnadsinventering 1975. Nedan samma byggnad 2008. Foto: Jämtlands läns museum resp. Johan Loock. (Se även bild sid. 12.)

vården om att det gällde att vara med »på banan«. Tanken med byggnadsinventeringarna var att dessa skulle göras snabbt och enkelt och utgå ifrån hur det såg ut just nu på en plats. Det gjordes t.ex. inga mer djuplodande kulturgeografiska strukturanalyser av materialet kring t.ex. vilka byggnader och miljöer som funktionsmässigt, geografiskt eller tidsmässigt hörde ihop.

Ett resultat av arbetet med det kulturhistoriska planeringsunderlaget kan man se i stadsplanen för området kring Tott Hotell från åren kring 1980. Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse ägnas ett ganska stort avsnitt i planbeskrivningen. Villa Jamtbol (Läkarvillan) och Mårtenvillan har fått beteckningen stora Q (»kulturresevat«) och den del av Tottens by som ingick i planområdet fick beteckningen lilla q (»särskild miljöhänsyn«). Planen ansluter till rekommendationerna i läns museets kulturhistoriska utredning. Både Villa Jamtbol och Mårtenvillan förklarades dessutom som byggnadsminnen 1981 av länsstyrelsen, vilket väl kan sägas understryka tidens planering som ett samspel mellan stat, region och kommun i den fysiska riksplaneringens anda. Planen för Tott/Sunwing uppmärksammades nationellt av Planverket såsom en föredömlig plan utifrån kulturhistoriska aspekter. Nedanför Tottens by uppfördes på 70-talet området »Alphyddorna«, som också skulle komma att få viss betydelse i diskussioner

Villa Jamtbo/Läkarevillan. Foto: Jesper Larsson 2003.

kring kulturhistoriska sammanhang – men då i form av motpol till nationalromantiken som under 80-talet i flera sammanhang upphöjdes till »Åres stil«.

År 1970 beslutade länsstyrelsen om att i princip hela Åredalen skulle omfattas av ett skydd för landskapsbilden enligt § 19, Naturvårdslagen. Beslutet innehåller ingen motivering, men skyddet anses ha tillkommit för att stävja den oreglerade fritidshusbebyggelse, som breddade ut sig mer och mer. År 1984 upphävdes beslutet för stora delar av området på begäran av Åre kommun två år tidigare. Av beslutet framgår att § 19-förordnandet ansetts ha haft en betydelsefull inverkan på turismens exploatering, men att skyddet nu till stora delar kunde upphävas eftersom andra skyddsformer, som detaljplaner, trätt in i stället.

Alphyddorna nedanför Tottens by. Foto: Jämtlands läns museum, Martin Lagergren 2003.

Äldre fritidshus i Hårbörsta. Foto: Johan Looock 2008.

1980-talet

Början av 1980-talet var en tid av kris i Sverige –så också i Åre, där ambitionerna från Åreprojektet inte räckte till för att få snurr på utvecklingen. Åren kring 1980 byggdes mycket litet i Åredalen. Från ca 1985 lossnade det däremot rejält och Åredalen upplevde under fem–sex år en mycket stark byggboom. Denna period i slutet av 80-talet innebar också stegrade motsättningar mellan olika intressen som kommunen och länsstyrelsen hade att balansera. Flera av de planer som togs fram i Åre under 80-talet kom till delvis mot bakgrund av Åres ansökningar om olympiska spel. Under 1960-, 70-, 80- och 90-talen sökte Åre med olika nordiska samarbetspartner spelen totalt tio gånger.

Under 80-talet var, vid sidan av OS-drömmarna, kommunens »entreprenadisering« något som skapade rubriker. Åre var en av de första kommunerna i landet som i stor omfattning började diskutera att lägga ut delar av den egna skattefinansierade verksamheten på entreprenad, som skötsel av vägar, fastigheter, vatten och avlopp. Det s.k. Skanskaprojektet, i vilket Skanska erbjöd kommunen att ta över driften av hela den tekniska verksamheten, orsakade stora politiska strider och mediastorm. Skanskaprojektet föll visserligen, men resultatet blev ändå till slut att delar av kommunens verksamhet bolagiserades och att delar lades ut på entreprenad.

Det var först i mitten av 80-talet som kommunen trädde fram som en aktiv aktör inom turismutvecklingen. Åreprojektet hade i första hand varit en statlig angelägenhet och mycket av kommunens engagemang under 70- och början av 80-talet handlade om att bygga upp den nya storkommunen Åre, vad gällde service och infrastruktur. Järpen hade blivit Västjämtlands centralort och skulle utrustas därefter.

En områdesplan för utveckling av Åre-Duved-Björnänge antogs av kommunfullmäktige 1979 och byggde delvis vidare på utvecklingsplanen från 1971. Den troligtvis sista planen inom Åre kommun som hänvisade till Åreprojektet och utvecklingsplanen var planen för utbyggnad av Kläppenområdet med andelslägenheter för fritidsboende m.m. väster om Åre by, som fastställdes av länsstyrelsen 1982. Vid den tiden färdigställdes också flera skidliftar, vilket kan sägas ha inneburit slutpunkten för Åreprojektet.

Kläppenområdet. Foto: Johan Looch 2008.

Statens engagemang i Åre fortsatte dock ytterligare en tid genom att en störtloppsbanan med lift och snökanonanläggning bekostades genom ett bidrag 1984 till ÅKAB på 29 Mkr. Det skulle visa sig vara en viktig satsning, där staten förutsatte att det lokala näringslivet följde upp insatsen med investeringar. Störtloppet drogs från kabinbanans bergstation till målområdet nedanför (dåvarande) E 75:an, ca en kilometer väster om Åre centrum. Här anlades Olympialiften 1984 (idag ersatt av VM 8:an) samt några år senare Olympiagondolen. Nedfarterna, liftarna och bl.a. Nya Lundsgården (se vidare nedan) innebar en total omdaning av västra Åre och en i det närmaste utradning av byn Lien. I de västra delarna av Åre fortsatte också under 80-talet utbyggnaden av Åre Fjällby, som med tiden växte ut till en anläggning med olika boendeformer, restauranger, konferenslokaler, butiker m.m.

1970-talets »kollektiva bäddar« ersattes under 80-talet av andelsbyar, av vilka Belwobyn var den mest uppmärksammade. Andelslägenheter passar för en del turister, men marknaden kom rätt snabbt att bli mättad. I stället lanserades idén med turistlägenheter i form av en bostadsrättsförening, vilket skulle bli en succé och resultera i flera stora centrala byggnadskomplex i Åre.

FÖR ÅRE CENTRUM upprättades 1981 en plan för strategisk markdisposition, vilken till viss del genomfördes inom ramen för en ändrad stadsplan för huvudsakligen handels- och hotelländamål som fastställdes 1984. Ett syfte med planen var också att anlägga en skidväg från torget till kabinbanan. Planen möjliggjorde projektet »Mitt i Åre« som innebar en centrumanläggning med bostadsrättslägenheter, livsmedelsaf-

fär m.m. alldeles intill torget bakom Sporthotellet. Mitt i Åre var ett kommunalt projekt, som föregicks av en tävling kring hur området skulle utformas. Projektet omfattade tre etapper, vilka tillsammans helt omskapade området mellan torget och kabinbanan.

Planen för Mitt i Åre medgav också rivning av Sporthotellet, vilket utlöste protester. Frågan om byggnadsminnesförklaring väcktes och det såg länge ut som om möjligheten att riva hotellet och utnyttja den nya byggrätten skulle utnyttjas. Detta genomfördes dock aldrig. Ett annat av Åres mer legendariska hotell, Grand (senare Diplomat Ski Lodge), gavs en utökad byggrätt med möjlighet att binda samman nya byggnads-

Olympiagondolen (senare VM Gondolen). Foto: Fredrik Herrlander.

Belwobyn. Foto: Johan Looch 2008.

*Mitt i Åre under
uppförande 1985.
Foto: Jämtlands
läns museum,
Ove Hemmendorff.*

kroppar genom gångförbindelse. Länsstyrelsen fastställde planen, men uppmanade kommunen att bl.a. närmare studera hur ny bebyggelse skulle anpassas till de kulturhistoriskt värdefulla miljöerna. Intill den kraftigt förändrade miljön kring Grand/Diplomat byggdes under 80-talet också lägenhetshotellet Bysshuset.

Ett annat av byggprojekten i centrala Åre från 80-talets mitt, som bidrog till att omskapa centrum, var det s.k. Freestyle-huset. Planen togs fram för att möjliggöra byggandet av ett centralt lägenhetshotell vid torget, samt möjliggöra utbyggnad av

*Freestylehuset vid
torget. I bakgrunden
skymtar Gunnars-
gården. Foto: Johan
Loock 2008.*

det befintliga Freestyle hamburgeri (idag Broken) till en butikslänga med personallägenheter. Den intilliggande Gunnarsgården, som tagits upp i läns museets byggnadsinventering, fick beteckningen lilla q och ägnades ett relativt stort utrymme i planen. (»Gunnarsgården är en viktig byggnad i centrala Åre som måste bevaras!«) Det slogs fast i planen att det var viktigt att Freestyle-huset berikade Åremiljön och tog upp »typiska drag i de äldre turistiska byggnaderna i Åre«. Som exempel på detta nämndes branta tak »med omsorgsfullt utformade gavlar«.

Byggprojekten under 80-talet förändrade miljön kring torget. Foto: Johan Look 2008.

Några betydande kulturhistoriska invändningar mot byggandet av Mitt i Åre, Freestyle-huset, eller gentemot t.ex. utbyggnaden av Åre Fjällby, verkar inte ha framförts, annat än i vissa fall kring detaljutformningar. För punkthusen i Tottentorpet (brf Torpet) meddelade länsstyrelsen i samrådsyttrandet 1988 att man övervägde att överpröva planen om inte kulturmiljö- och landskapsbildsfrågorna studerades mer ingående. Resultatet efter länsstyrelsens yttrande blev att antalet våningar minskades från 12 respektive 10 till 10 respektive 9, vilket knappast kan ha inneburit någon större skillnad på intrycket av byggnaderna i landskapet. Sammantaget kan slås fast att flera av 80-talets stora byggprojekt påverkade intrycket av Åre på ett fundamentalt sätt och resulterade i att nya årsringar i bebyggelsen skapades.

Torpet i östra delen av Åre. Foto: Johan Look 2008.

De öppna ytorna kring kyrkan har varit föremål för flera strider. Foto: Jämtlands läns museum, Ove Hemmendorff 1985.

Den plan som orsakade mest stridigheter i Åre under 80-talet utifrån kulturhistoriska aspekter, gällde planen för området kring Åre gamla kyrka. De stora tvistefrågorna gällde vad för slags bebyggelse som var lämplig intill en medeltidskyrka och hur nära den kunde ligga. Fram tills nu hade kyrkans närhet varit relativt opåverkad – inte p.g.a. att området bedömts som skyddsvärt utan p.g.a. att byggrätter, bl.a. för en bensinmack, aldrig tidigare utnyttjats. Den nu aktuella planen möjliggjorde bl.a. byggandet av en stugby och villor för permanentboende intill kyrkan. Länsstyrelsen skrev in i sitt beslut att den riksintressanta miljön egentligen krävde ett större hänsynstagande i

Bakom klockstapeln skymtar Torvtaket. Foto: Johan Looch 2008.

form av fria grönytor än vad planen medgav. Länsstyrelsen gav ändå till slut kommunen rätt att exploatera området, men inte utan protester. En ledamot i länsstyrelsens styrelse reserverade sig mot beslutet med motiveringen att »intresset av bevarandet av en kulturhistorisk miljö av riksintresse väger tyngre än framför allt en enskild markägares ekonomiska intresse«. Ett av syftena med planen enligt planbeskrivningen var dock ändå att säkerställa skyddet av den kulturhistoriskt värdefulla miljön runt kyrkan genom att planlägga grönytor. Planen fastställdes, efter flera omarbetningar, först 1990 av länsstyrelsen och innebar då, enligt önskemål från byggnadsnämnden, att endast området för begravningsplatsen fastställdes. I närheten av kyrkan byggdes sedan radhuslägenheterna Torvtaket.

UTANFÖR ÅRE RULLADE utbyggnaden av Björnen vidare enligt huvudsakligen samma intentioner som under 70-talet, trots att det lokalt baserade driftsbolaget gick i konkurs 1983. År 1987 tog kommunen fram en ny plan för Svedje, som åter delvis syftade till att reglera bebyggelsen och möjliggöra viss utbyggnad i området norr om E 14. Planen orsakade många protester, bl.a. av kulturlandskapsmässiga skäl. I det aktuella området hade dispens från landskapsbildsskyddet lämnats på två fastigheter. Länsstyrelsen hade vägrat dispens i ett fall, vilket överklagats, men sedan fastställts av regeringen. Länsstyrelsen fastställde 1990 bara delvis planen ovanför europavägen.

I slutet av 1980-talet reducerades länsstyrelsens roll i planfrågor i och med Plan- och bygglagens tillkomst. Länsstyrelsen fastställde inte längre planerna, utan lämnade ett expertyttrande och beslutade sedan om planen skulle överprövas eller inte utifrån vissa kriterier, bl.a. utifrån om riksintressen tillgodosetts. Den nya rollfördelningen är tydlig i t.ex. den nya plan för Lundsgården som antogs av kommunen 1988. Länsstyrelsens (och länsmuseumets) argumentation kring landskapsbild och kulturhistoriskt värde bemöttes visserligen utförligt, men resulterade inte i några avgörande förändringar. Den fräna argumentationen från båda håll landade istället i helt olika uppfattningar om vad som var lämpligt och estetiskt tilltalande beträffande placering, storlek och utförande. När hotellet Nya Lundsgården anmäldes i *Arkitektur* 1991 sammanfattades byggnaden med meningen »Den stora volymen artikuleras med en takarkitektur som svarar mot landskapets stora linjer.«. Länsstyrelsen menade att det var nödvän-

Nya Lundsgården markerar port respektive utpost i Åre. Fjällets sluttande form fortsätter i byggnaden. Nya Lundsgården, Lundgårdsliftens kioskbbyggnad och vägtunneln visar på olika årsringar i Åre (se kapitlet om årsringar). Foto: Johan Loock 2008.

dig att behandlingen av riksintresset löstes inom den framtida kommunala översiktsplanen. En fördjupad översiktsplan för Åre samhälle hade dock tagits fram 1987. Två år senare, 1989, togs en översiktsplan fram för hela Åredalen. Länsstyrelsen menade ändå att frågan om hur kulturmiljövårdens riksintresse skulle tillgodoses inte blivit tillräckligt belyst.

Flera av de remissinstanser som yttrade sig över den fördjupade översiktsplanen från 1987 tog upp frågor kring hur de kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna i Åre borde hanteras. Främst var det frågan om Sporthotellet som engagerade, men i det fallet fanns det ju redan en plan som medgav rivning och nybyggnation. Länsstyrelsen tog också upp Sporthotellet i sitt yttrande, men poängterade kommunens starkare möjlighet och ansvar att själv styra den estetiska utformningen i och med nya PBL. Kommunen menade att de projekt som nu planerades i Åre centrum inte var så många och inte heller så storskaliga. De flesta byggnadsvolymer tänktes bli mindre än vad som var fallet med t.ex. Freestyle och Mitt i Åre. Den stora utbyggnaden väntades dessutom i framtiden inte ske i centrala Åre, utan i Tegefjäll (mellan Åre och Duved), Åre Fjällby, Sunwing och Björnenområdet. Något som både länsstyrelsen och läns-museet lyfte fram som positivt var det arkitekturprogram kallat *Byggnadsutformning och miljö i Åre samhälle*, som byggnadsnämnden tagit initiativ till 1986, och som nu den fördjupade översiktsplanen knöt an till. Innehållet omarbetades sedan till *Designprogram för Åre by*, som antogs 1992.

Dessa skrifter kom till som ett resultat av en önskan från kommunalt håll om att strama upp utformningen av nya byggnader i Åre, där olika stilar blandats friskt under de senaste decennierna. Den stil och tidsepok som lyftes fram som »Åres« var nationalromantiken från början av 1900-talet då vinterturismen växte fram och snabbt utvecklades. Till det ökande intresset för nationalromantisk arkitektur i Åre och utformningsfrågor i allmänhet bidrog säkert Marta Järnfeldt-Carlssons avhandling *Landskap, jaktvillor och kurhotell. Arkitektur och turism i Västjämtland 1880–1915* från 1988. Det året väckte också läns museet frågan om byggnadsminnesförklaring av Åre bergbana (se vidare under 2000-talet). »Nationalromantik« var dock inte med självklarhet ett positivt laddat ord för alla, utan ännu under 80-talet av många förknippat med en i alla avseenden omodern företeelse.

Även länsstyrelsen gjorde ett försök att styra utvecklingen i en viss riktning med riksintresset Åredalen som grund. År 1989 publicerades rapporten *Åredalen. Områden med kulturvärden av riksintresse*, som beskrev olika kulturmiljöers historia, deras karakteristiska uttryck och vilken målsättning som borde gälla. Rapporten var rikligt illustrerad med skisser och pratbubblor och kom till som ett resultat av häftiga diskussioner mellan kommunen och länsstyrelsen kring hanteringen av kulturhistoriska värden i arbetet med översiktsplanen för Åredalen. Rapporten blev ett sätt för länsstyrelsen (och läns museet) att på ett pedagogiskt sätt visa på vad man ville med riksintresset och hur det konkret borde hanteras. När en plan för att bygga Liengården intill Olympialiften togs fram 1989, menade länsstyrelsen att byggnaderna fått en bra utformning som anknöt till riktlinjerna i skrifterna *Byggnadsutformning och miljö i Åre samhälle* och *Åredalen. Områden med kulturvärden av riksintresse*. Liengårdens arkitektur anknyter påtagligt till Sporthotellet med sina vita högresta gavlar.

NÅGRA ÅR TIDIGARE hade länsantikvarien tagit initiativ till ett arbete som syftade till att upprätta ett kulturresursprogram som skulle kunna vara ett redskap för kommunen att »nyttogöra sig de resurser, som kulturminnena utgör«. Kommunen och länsstyrelsen avsatte pengar för arbetet och uppdrog åt läns museet att fungera som konsult. En kommunal arbetsgrupp tillsattes 1984, som genomförde träffar med ett stort antal

olika aktörer för att samla upp idéer och önskemål som sedan till slut sammanställdes i en katalogform. Arbetet rann dock till stora delar ut i sanden av olika skäl. Tanken var att flera aktiviteter skulle kunna genomföras i projektform för att testa olika idéer, men några medel tillskötts aldrig för detta. Planer fanns också på att ta fram en kulturhistorisk beskrivning för hela kommunen, vilket heller aldrig genomfördes.

Ett intryck är att det var länsarkitekten och länsmuseumet – inte i första hand länsantikvariern – som tog strid för de kulturhistoriska värdena i Åre samhälle i slutet av 80- och början av 90-talet. Det gällde t.ex. planen för Mitt i Åre nr 2, dvs. utformningen av området runt torget mellan bergbanans dalstation och Sporthotellet, vilken antogs av kommunen 1989. Planens syfte var att möjliggöra byggandet av ett nytt torghus för handel samt ett lägenhetshotell i form av ett punkthus, vilket tillsammans skulle tydliggöra torgrummet. Efter utställningen begränsades dock projektet. Länsantikvarierns del av länsstyrelsens samlade yttrande handlade om att det var viktigt att byggnaden vid torget får ett »genomtänkt yttre« och att det »bör inrymma öppna möjligheter för social samvaro i offentliga miljöer«. Planenheten betonade däremot vikten av torgbyggnadens utformning i relation till bergbanans dalstation. I ett annat ärende från 1988–89 som gällde ombyggnad och komplettering av en gårdsmiljö i Tottens by samt uppförande av elva fritidshus omedelbart norr om byn, var det enbart länsmuseumet som framförde synpunkter utifrån den kulturhistoriskt värdefulla miljön. Länsmuseumet ansåg i samrådsskedet bl.a. att de tre fritidshus som låg närmast Tottens by borde utgå ur planförslaget, vilket sedan också skedde. Planen genomfördes dock inte, utan återkom i en delvis ny tappning i början av 2000-talet.

Liengårdens arkitektur är inspirerad av Sporthotellets. Foto: Johan Loock 2008.

1990-talet

Efter några år av en exempellös byggboom, blev det år 1992 i princip tvärstopp för allt byggande. Den omfattande bank- och fastighetskrisen i inledningen av 1990-talet slog hårt mot Åre, där byggandet och investeringarna avstannade hastigt. Det statliga bolaget Securum grep in och omstrukturerade ägobilden. År 1987 hade ÅKAB, som bl.a. stat, kommun och landsting var delägare i, öppnats upp för privata intressenter, bl.a. Persson Invest som blev största aktieägare. Securum startade ett aktiebolag ur vilket till slut företaget Å.R.E. AB (Åre Resort Enterprise) uppstod som den dominerande aktören i destinationen Åre. År 1996 införlivades Åreliftarna AB, som uppstått ur ÅKAB, med Å.R.E. Ungefär samtidigt sålde Securum Å.R.E. till Investment AB Bure, som 1999 sålde företaget vidare till det privata Sälentjärnan, idag Skistar. Skistar har sedan dess ägt anläggningarna i Åre-Duved, Vemdalen och (centrala) Sälen, och dessutom Hammarbybacken samt Trysil och Hemsedal i Norge. Till 90-talskrisens omfattning i Åre bidrog också förändringar i skattesystemet, som påverkade reglerna för uthyrning av bostad.

Den kommunomfattande översiktsplanen, av vilken översiktsplanen för Åredalen var en del, antogs 1991. Ungefär samtidigt som översiktsplanen antogs, gjorde länsstyrelsen i samarbete med länsmuseet ett försök med att få till ett kulturhistoriskt planeringsunderlag för området mellan Vik och Såå. Underlaget var tänkt som en fördjupning och vidareutveckling av rapporten *Åredalen. Områden med kulturvärden av riksintresse* som tagits fram 1989. Det nya planeringsunderlaget var tänkt att redovisa statens uppfattning kring områdets utveckling och diskutera hur områdets kulturvärden skulle kunna bestå, hur ny bebyggelse borde utformas etc. Arbetet genomfördes bl.a. mot bakgrund av att projektet *Kvickrot* inletts i de aktuella byarna. Projektet drevs av lantbruksnämnden tillsammans med länsstyrelsen, men var i övrigt tänkt att ha ett »underifrånperspektiv«. Syftet var att hålla landskapet öppet, utveckla kulturmiljön och

Gård i byn Hårbörsta – mitt i jordbrukslandskapet mellan Vik och Såå. Foto: Johan Loock 2008.

öka företagandet och sysselsättningen i bygden. I maj 1991 yttrade sig Åre kommun över länsstyrelsens förslag till planeringsunderlag. Många synpunkter framfördes, bl.a. att materialet korresponderade dåligt med översiktsplanen. Efter kommunens yttrande tycks arbetet med det fördjupade planeringsunderlaget ha gått i stå.⁴

Året därpå, 1992, tog läns museet initiativ till ett slags kulturturistiskt planeringsunderlag benämnt *Natur och kultur i Åre*. Syftet med det var att visa på kommunens kulturvärden och ge förslag till hur dessa kunde utnyttjas bl.a. i turistiska syften. Några direkta konkreta resultat fick dock inte läns museets program. Samma år genomförde Åres stadsarkitekt en landskapsbildsanalys över området Björnänge – Såå. Analysen ingick som en delutredning i Lantmäteriverkets nordiska projekt »Landsbygdsutveckling genom samverkan« där Björnänge – Såå utsetts till svenskt projektområde. I analysen, som kan ses som en fortsättning på rapporten *Åredalen. Områden med kulturvärden av riksintresse*, karakteriseras olika landskapsrum längs med sträckan Björnänge – Såå. Det som är visuellt betydelsefullt när man färdas genom landskapet har fångats in, som t.ex. terräng, topografi, vägar och bebyggelse, bl.a. äldre bostadshus och ekonomibyggnader.

I skiftet mellan 1980- och 90-tal planerades torget för en ny byggnad i fyra våningar på Konsums plats, som förutom Konsumaffär skulle innehålla lägenheter för turistboende m.m. Det en våning höga Konsumhuset byggdes på 1960-talet i en ganska djärv, men ändå till miljön anpassad arkitektur. Trots det ansågs Konsumhuset i Åre länge som mindre lyckat. Den nya byggnaden tänktes anknyta till den nationalromantiska stilen och genom sin form och placering förstärka torgrummet. Detaljplaneförslaget föranledde några mindre detaljsynpunkter från kulturmiljövården. Planen överklagades av bostadsrättsföreningen i Freestyle-huset m.fl. men fastställdes till sist av regeringen. Byggprojektet genomfördes dock inte p.g.a. de försämrade tiderna. År 2006 togs en ny detaljplan fram för området, som innebar en viss minskning vad gäller bredd och höjd samt en ändring vad gäller användning, men framför allt ett annat formspråk (se vidare nedan). Även den planen överklagades av boende i Freestyle, men fastställdes slutligen av regeringen.

Ett annat större byggprojekt som planerades vid samma tid, men som inte heller genomfördes, var utbyggnad av »Kallströms lägda« i anslutning till Lundsgården i

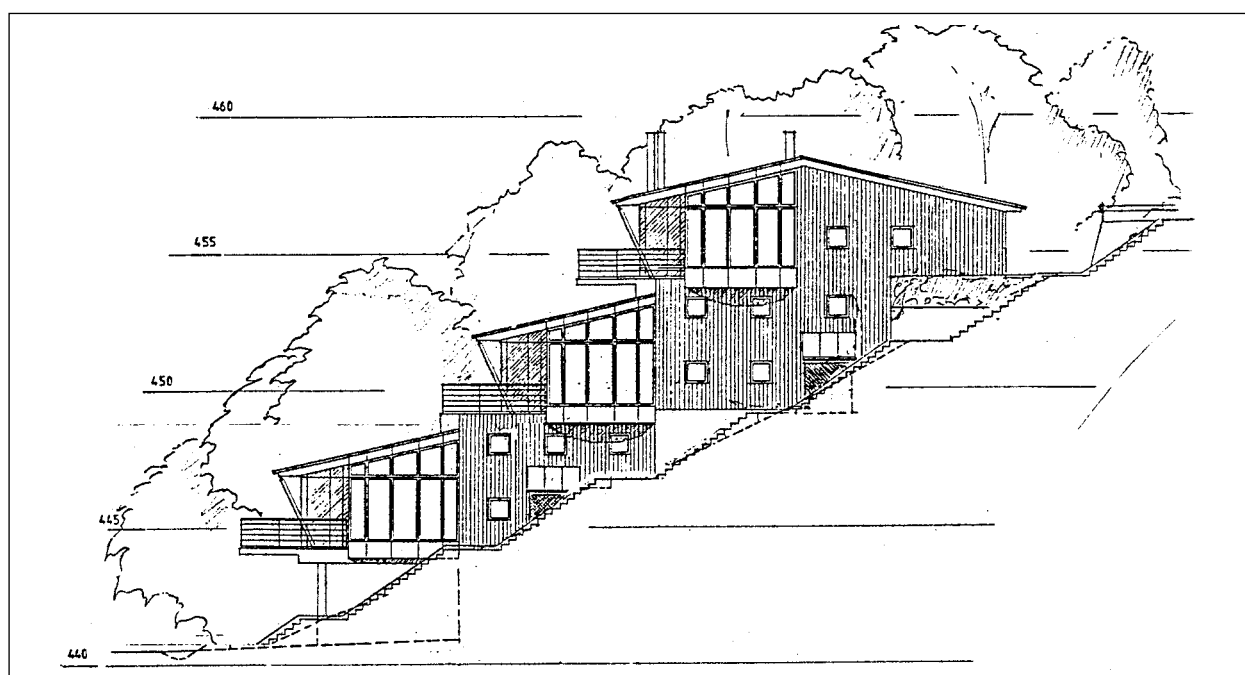

Nya Lundsgården ger idag ett »ensamt« intryck i landskapet. Foto: Johan Looock 2008.

4. Arbetsmaterial kring Projekt Kvickrot förvaras i kulturmiljöfunktionens arkiv, länsstyrelsen. (Se även dnr 200-175-90.)

västligaste delen av Åre samhälle. Här planerades för flera lägenhetshotell, villor och flerbostadshus, som enligt detaljplanen utseendemässigt hade att främst förhålla sig till Lundsgården och markera port respektive utpost till själva samhället. Under samrådsskedet verkar kulturhistoriska och gestaltningsmässiga frågor ha diskuterats i rätt stor omfattning och resulterat i vissa justeringar. Lundsgårdens närområde ger idag ett halvfärdigt intryck, vilket krisen i början av 90-talet är en orsak till. Om det som då planerades verkligen byggts, hade sannolikt inte Lundsgården uppfattats som en solitär i landskapet.

Ytterligare ett exempel på något som inte byggdes, är det relativt modernistiska terrasshus, kallat Åre-Vyn, som planerades i Slalomsvängen mellan Åreporten från 1960-talet och Belwobyn från tidigt 1980-tal i anslutning till kabinbanans dalstation. I närområdet byggdes dock senare en husgrupp för turistiskt boende enligt en plan som antogs 2004. (Se vidare kapitlet *Årsringar och förändringar i landskapet*.)

Fasadritning av den tänkta byggnaden på Lien 2:18, skala 1:300. Arkitekt Fredrik Lizell, Bo Zachrisson Arkitekter AB, Stockholm – numera en del av Reppen Lizell Arkitekter AB. (Lst dnr 2021-2415-91, 2023-1424-92.)

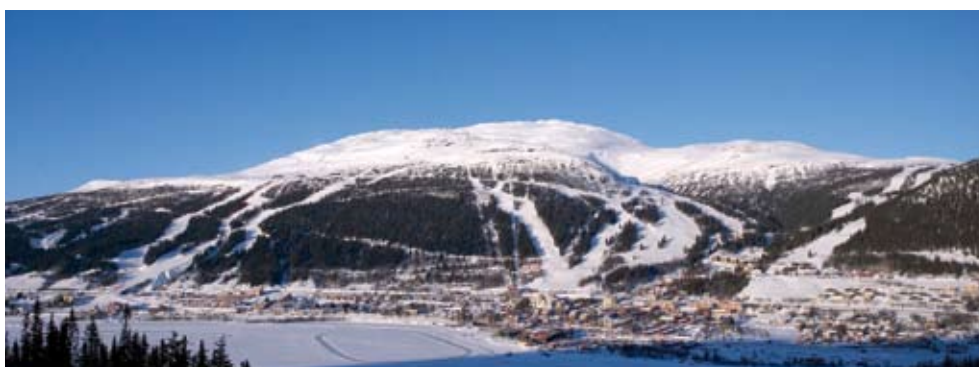
Det mest omfattande planärendet i Åre under 90-talet var en ny detaljplan med för första gången i plansammanhang i Åre en miljökonsekvensbeskrivning samt områdesbestämmelser för Fjällgårdsområdet, som antogs 1995. Planen syftade till att modernisera området, som betraktades som en knutpunkt i liftsystemet, och att underlätta för utförsåkningens framtida behov. Den plan som då gällde, möjliggjorde utbyggnad av bostads- och fritidshus i området, något som inte längre ansågs aktuellt. Den nya planen tillät däremot vissa rätt stora ingrepp i naturen, bl.a. delvis kulvertering och delvis flyttning av Mörviksån, vilket länsstyrelsen menade krävde medverkan av sakexperts. De kulturhistoriska sammanhangen i området, bl.a. bergbanan och Fjällgården, ägnades ganska stort utrymme. Bergbanan behandlades delvis mot bakgrund av att frågan om byggnadsminnesförklaring nyligen väckts.

Några större kontroverser kring kulturhistoriska värden verkar inte ha ägt rum under perioden kring det (lilla) som byggdes. Även utanför själva Åre byggdes mycket litet under 1990-talet. En plan utanför Åre som orsakade vissa diskussioner kring land-

skapsbild och kulturmiljö togs fram 1999 och gällde byggande av en vattenfabrik, dvs. en anläggning för tappning av vatten, vid Ullån. Särskilda utformningsbestämmelser angavs i planen för att anläggningen skulle harmoniera med den omgivande småskaliga allmogebebyggelsen.

2000-talet

I början av 2000-talet antogs flera planer med turistiska förtecken i Åre som visar att turistorten Åre var på väg uppåt igen. Flera nya skidnedfarter och skidliftar anlades inom ramen för Hummel- och Sadelprojekten. I juni 2002 tillkännagavs att Åre utsetts till arrangör av Alpina VM 2007, vilket förstärkte den byggboom som redan var ett faktum. År 2005 antog kommunen en fördjupad översiktsplan för Åre samhälle med ett tidsperspektiv på femton år. Det angavs att planen inom sin ram, förutom VM 2007, även skulle kunna rymma eventuella olympiska vinterspel 2014.

Skidnedfarter och liftsystem nära Åre by. Foto: Håkan Wike 2006.

Den plan från slutet av 1980-talet som tillät elva nya fritidshus i anslutning till Tottens by vid Sunwing genomfördes aldrig. År 2000 antogs en ny plan för området som visserligen innebar en minskning till sju hus, men samtidigt medgav större och mer individuellt utformade byggnader. Den äldre planen skulle ha inneburit ett gruppbyggande. Länsmuseet och länsstyrelsens kulturmiljöfunktion protesterade kraftigt med hänvisning till riksintresset, men planen antogs 2001. Året därpå antogs dessutom en plan som möjliggjorde byggande av ytterligare fem fritidshus öster om Tottens by. År

Fritidshus som kryper nära in på den känsliga miljön i Tottens by. Foto: Johan Looock 2008.

Skyline Åre. Foto: Johan Loock 2008.

2004 antogs också en plan för ytterligare två fritidshus ovanför västra delen av byn med en avskiljande vegetationszon mellan de nya husen. Länsstyrelsen menade då att en samlad planering av Tottens by borde genomföras.

Området längs med bergbanan var i början av 2000-talet på nytt föremål för intresse. År 2001 antogs planen för det exklusiva området »Skyline Åre« samt »Nya Fresks« längs med bergbanan. Planen medgav dels byggande av åtta punkthus med vardera sex fritidslägenheter och dels en hotellanläggning med fritidslägenheter i två byggnader, där den ena gavs en utformning som påminde om Pensionat Fresk – ett av Åres legendariska pensionat som brann ned 1972.

År 2001 formulerades en gemensam framtidsvision av Åre kommun, SkiStar m.fl., kallad Vision 2011: »Att skapa Europas mest attraktiva vinterdestination«. Vision 2011 utgjorde, tillsammans med Åre Design- och varumärkesplattform, Från Sää till Staa och Utbyggnadsplanering i Åre, strategiska analyser (studie av företaget Inregia), underlag för översiktsplanen för Åre samhälle. Vision 2011 innebar att det året ska Åre ha 50 % fler gäster än idag (2001). 50 % av ökningen ska ske under barmarkssäsong och 50 % under vintersäsong. Vidare ska andelen återkommande gäster ha ökat med 50 %. Kulturmiljö- och gestaltungsfrågor ägnas stort utrymme i översiktsplanen, bl.a. genom en översiktlig, men koncentrerad turisthistorisk framställning, en redogörelse över de mest värdefulla kulturmiljöerna och en idéskiss kring hur ett friluftsmuseum med olika vandringsstigar skulle kunna utformas. År 2003–04 genomförde också läns museet, på uppdrag av kommunen, en totalinventering av bebyggelsen i Åre samhälle. Inventeringen kompletterade byggnadsinventeringarna från 1970-talet, som varit koncentrerade på bebyggelsen utanför själva samhället. Både inventeringen från 2000-talet och den äldre inventeringen finns registrerade i kulturmiljövårdens digitala bebyggelseregister.

Den mest omfattande planeringen i skiftet mellan 1990- och 2000-tal gällde Åre Strand och stationsområdet, vilken på allvar inleddes med att en förstudie presenterades i november 2000. En tankeprocess i frågan hade dock påbörjats tidigare under 90-talskrisen. Förstudiens syfte var att visa på vad Åre behövde för att kunna utveck-

las som turistort och inte minst, hur turistsäsongen kunde förlängas. Det stod klart att vad som behövdes var en anläggning för flera olika funktioner – en multihall – men också att det var viktigt att kommunen tog en aktiv del i förverkligandet. Multihallen, senare Mix Megapol Arena, kom att fyllas med bl.a. en flexibel samlingslokal för t.ex. konferenser samt restauranger, olika sorters bad och bowlinghall. Det visade sig att det också krävdes en stark extern part i projektet. Under en studieresa i Finland knöts kontakter med det finska företaget Holiday Club, som drev liknande anläggningar och ville investera utomlands. Holiday Clubs intresse för Åre var avhängigt att det även skulle byggas ett hotell, och så småningom en stugby i form av andelslägenheter i anslutning till Multihallen. I december 2001 skrevs så ett *letter of intent* mellan Åre kommun och Holiday Club, vilket under följande år följdes av flera avtal, markaffärer och ett intensivt planarbete för byggnader, vägar m.m. I årsskiftet 2004–05 stod anläggningen på Åre Strand färdig.

Holiday Club på Åre Strand. Foto: Johan Looock 2008.

Foto: Johan Looock 2008.

*Station Åre ligger alldeles intill den gamla järnvägsstationen.
Foto: Johan Looock 2008.*

Byggandet av en ny järnvägsstation på andra sidan järnvägsspåren kom att bli en del av omvandlingen av området, även om det projektet inte direkt hade med multihal-len och Holiday Club att göra. Jernhusen hade tagit initiativ till ett nytt resecentrum, eftersom den gamla byggnadsminnesförklarade stationsbyggnaden ansågs otillräcklig både för de resandes behov och för själva angöringen. Resecentrumet skulle vidare innebära en ny mötesplats för boende och turister eftersom flera funktioner plane-rades in i konceptet, däribland en livsmedelsaffär, ett bibliotek, flera butiker och ett

turisthistoriskt museum – vilket det då fanns långt framskridna planer på att skapa. Museet planerades att bli tekniskt mycket avancerat, men projektet föll till slut av ekonomiska skäl. Det nya modernistiska resecentrumet, »Station Åre«, intill den gamla järnvägsstationen stod klart 2006.

Från kulturmiljövårdens håll föranledde den omfattande exploateringen av Åre Strand och stationsområdet inga starka protester, med undantag av den stugby som planerades på campingplatsen. Enligt läns museet skulle den starkt påverka riksintresset kring Åre gamla kyrka och borde inte förverkligas. Yttranden från länsstyrelsen och läns museet över detaljplaner i området och MKB:n handlar annars mest om vikten av en god och genomtänkt arkitektur, om byggnadsvolymer och påpekanden om närheten till riksintressets centrala delar. Ett särskilt gestaltungsprogram för området förbereddes från kommunens sida, vilket dock inte blev klart under själva planprocessen.

För multihallen/Holiday Club respektive stationsområdet togs två separata detaljplaner liksom två separata MKB:er fram, vilka dock utfördes av samma institution och refererade till varandra. Båda MKB:erna ägnade kulturmiljö- och landskapsbildsfrågor stort utrymme och landade i ungefär samma slutsats. MKB:n för multihallen sammanfattade påverkan på kulturmiljön på följande sätt: »De planerade byggnaderna förändrar radikalt områdets karaktär, men bedöms inte ge en påtaglig skada på kulturmiljöns riksintresse. Hur stor den negativa effekten blir beror mycket på hur byggnadskropparna och dess tak samt gångbron utformas.« MKB:n för stationsområdet sammanfattade kulturmiljöpåverkan med att resecentrumet visserligen innebar en radikal förändring av områdets karaktär, men att det inte innebar påtaglig skada på riksintresset med tanke på Holiday Clubs anläggning på andra sidan spåren. Om hela området kring Åre strand och järnvägsstationen planerats i ett sammanhang, hade kanske bedömningen av påverkan på kulturmiljön blivit en annan – både i MKB:n och från länsstyrelsen/läns museet.

Utanför själva Åre orsakade en plan för tio nya fritidshus i Björnänge by från 2002 betydligt starkare protester från kulturmiljövården, än vad planerna för Åre Strand gjorde. Placeringen av de relativt ordinära timmerstugorna i en grupp mitt i ett välbevarat och karakteristiskt odlingslandskap ansågs inte förenligt med riksintresset. Protesterna under samrådskedet innebar inga väsentliga skillnader i sak, utan planen genomfördes till största delen. I Björnänge byggdes några år senare flera längor med hyresrätter i området nedanför E 14, vilka inte bedömdes påverka riksintresset. Åre Björnen har fortsatt byggts ut under början av 2000-talet. Björnen är idag en del av Åres skidområde, som drivs av Skistar, men med en mjukare, mer familjevänlig profil än själva Åre.

Ett uppmärksammat, utdraget och sannolikt prejudicerande bygglovärende i Svedje kring landskapsbildsskyddet, avgjordes först i miljööverdomstolen i oktober 2007. Ärendet gällde en privatpersons önskan att få uppföra tre bostadshus i området mellan E 14 och Björnen. Kommunen beviljade bygglov, i strid med stadsarkitektens tjänsteutlåtande, men länsstyrelsen gav inte tillstånd till nybyggnationen enligt § 19 NVL. Beslutet överklagades till miljödomstolen, som i domslutet anslöt sig till länsstyrelsens tolkning av landskapsbilden. Beslutet överklagades dock ytterligare en gång, och i miljööverdomstolen bifölls ansökan om att få uppföra de tre bostadshusen. Miljööverdomstolen angav som skäl till beslutet dels att området norr om de planerade bostadshusen, det hårt exploaterade Björnen, varit undantagit från landskapsbildsskyddet sedan 1984 och att landskapet i övrigt förändrats kraftigt p.g.a. igenväxning och att övergången mellan skogen och jordbrukslandskapet inte längre var lika tydlig. Riksintresset för kulturmiljövården tas inte upp särskilt i de olika domsluten, men indirekt är det ändå upplevelsen av kulturlandskapet som varit avgörande.

Företaget Fjällbete grundades 2003 och har idag 125 delägare – och 400 får. Fåren betar runt om i Åre-dalen och bidrar till att hålla landskapet öppet. Foto: Johan Loock 2008.

Det största byggprojektet inför Alpina VM var omdisponeringen av störtloppets målområde vid Olympialiften, vilket krävde en omdragning av E 14 genom en 135 meter lång tunnel. För projektet togs en detaljplan samt en MKB fram. Processen inleddes 2003 med ett planprogram. De stora farhågorna kring arbetsföretaget gällde mark-, vatten- och erosionsfrågor – inte så mycket kulturmiljö och landskapsbild. Några av läns museet utpekade kulturhistoriskt värdefulla byggnader, bl.a. landets äldsta lifthus som byggts till Lundsgårdsliften, kom att flyttas. Syftet med projektet var framför allt att skapa ett samlat målområde för alla alpina discipliner och i framtiden åstadkomma bättre möjligheter för att kombinera turisternas skidåkning med träning och tävling. Dessutom bedömdes att E 14:s barriäreffekter i samhället skulle minska. I målområdet skapades utrymmen för en stor mobil läktare samt utrymmen för tävlande, funktionärer m.m. Förutom vattenproblem under byggtiden, kom mycket av diskussionerna kring vägtunneln att handla om ekonomi. Vägtunneln finansierades av länsstyrelsen genom medel ur länsplanen för regional transportinfrastruktur. VM-bolaget och Åre kommun bidrog genom att förskottera medel under byggtiden. Tunneln invigdes i oktober 2005.

Ett annat område som genomgick en stor och snabb förändring inför VM var området runt torget, där den gamla Konsumbyggnaden från 1960-talet ersattes med en ny husgrupp med butiker m.m. i en nationalromantisk stil, inspirerad av bl.a. Villa Jamtbo. För parken mellan torget och gamla järnvägsstationen presenterades 2004 planer på att uppföra ett system av rullband och rulltrappor för persontransport från Åre strand och stationsområdet upp till torget. Förslaget orsakade protester, bl.a. från länsstyrelsen som beslutade att förordna om anmälningsplikt enligt kulturminneslagen, eftersom byggnadsminnesförklaring av bergbanan och det aktuella området utredades. Frågan om byggnadsminnesförklaring av bergbanan har varit en följetong sedan frågan väcktes av läns museet 1988. Länsstyrelsen har sammanlagt skickat ut fem olika förslag till lagskydd av området. Inte förrän 2008, tjugo år efter att frågan väckts, fanns en samsyn mellan berörda parter kring hur skyddet skulle utformas. Frågan om

persontransport i någon form genom parken har diskuterats vidare, utan att något nytt konkret förslag presenterats.

Den fördjupade översiktsplanen från 2005 har ett långt resonemang kring hur ny bebyggelse (och skyltar) bör utformas. Åter lyfts nationalromantiken fram som lämplig att inspireras av med flera konkreta råd kring hur nya byggnader bör utformas. Men det betonas också att framför allt kvalitetstänkande är viktigt, och att det i Åre finns många stilar representerade sedan tidigare genom byggnader med, i och för sig, varierande kvalitet. Planen slår fast att låta sig inspireras inte är detsamma som att skapa pastischer.

Planeringen i Åre har under flera decennier, men starkast under 2000-talet, präglats av motsättningar mellan olika stilideal. Å ena sidan finns önskan att förtäta stadskärnan genom att bygga vidare på de idéer och den arkitektur som var rådande när Åre »blev» en vintersportdestination, dvs. det tidiga 1900-talets nationalromantik och å andra sidan finns en önskan om att i Åre bygga modernistiskt enligt de senaste svenska och internationella trenderna. Under 2000-talet har man i Åre fokuserat starkt på design i olika sammanhang. År 2005 öppnade Åre Design Center, men redan i Åres VM-kandidatur beslutades att design skulle vara ett övergripande tema för arrangemanget. Design finns inskrivet i kommunens framtidsvision *Åre Design- och varumärkesplattform, Från SÅå till Staa*. Design- och varumärkesplattformen är mer inriktad på modern design, än vad fallet är med t.ex. den fördjupade översiktsplanen. Plattformens designmässiga utgångspunkt lyder: »Alpin design skapas i mötet mellan modern formgivning och kunskap om berget, klimatet och människorna som nyttjar det». Åre under

Ny torgbyggnad har ersatt Konsum. Arkitekturen är inspirerad av bl.a. Villa Jamtbo (se bild s. 26). Foto: Johan Looock 2008.

Gatuskylt i Åre. Foto: Johan Looock 2008.

2000-talet har beskrivits som »ett veritabelt designlaboratorium».⁵

Till de mest omskrivna byggnadsprojekten i Åre under de senaste åren, vid sidan av Station Åre, Holiday Club och vägtunneln, hör hotellprojektet Copperhill Mountain Lodge på Förberget ovanför Åre Björnen i Björnänge. Copperhill är ett exklusivt storhotell, ritat av den amerikanske arkitekten Peter Bohlin, som invigdes i december 2008. Copperhill har visserligen fått sitt namn av Fröå koppargruva, inte långt ifrån platsen för hotellet, men arkitekturen har inte hämtat sitt formspråk från det lokala kulturarvet, utan stilen benämns »modern mountain lodge».

Ovan: Åre Design Center är inrymt i VM-huset. Foto: Johan Looock 2008.

T.h.: Under 2000-talet har flera design- och inredningsaffärer öppnat i Åre. Foto: Johan Looock 2008.

5. Strömberg 2007, s. 165. Strömberg för ett långt resonemang kring designprogrammen i Åre och Härjedalen – hur de tillkommit, använts och förhåller sig till »det genuina», det som uppfattas som speciellt och historiskt »riktigt» på den aktuella platsen.

Riksintresset Åredalen

Hantering av riksintresset

Nuvarande beskrivning

Följande beskrivning är hämtad från Riksantikvarieämbetets beslut från 1997 gällande revidering av värdetexter för riksintresseområden i Jämtlands län.

Åredalen Z 32

Motivering:

- a) Älvdalsbygd på Åresjöns norra sida med bebyggelsekontinuitet från järnåldern.
- b) Turistorten Åre samhälle med medeltidskyrka

Uttryck för riksintresset:

- a) Det öppna odlingslandskapet väster och sydost om Åre med gamla landsvägen nere vid sjön och 1800-talsbebyggelse på många gårdar och i odlingsmarken.
- b) Den tidiga turismens byggnader med hotell och villor i nationalromantisk stil, de flesta kring det tidigt stadsplanlagda området som sträcker sig från järnvägsstationen och parken upp till bergbanan från 1910-talet med dalstationen vid Åre torg och toppstationen vid hotellet Fjällgården. I samhället ligger Åre medeltida kyrka och ovanför centrum ligger Tottens by med flera tätt sammanträngda gårdar på en smal hylla i fjällsluttningen.

I samband med att information om länets samtliga riksintressen lades ut på länsstyrelsens hemsida i början av 2000-talet, skrevs längre beskrivande texter till respektive riksintresse. Följande skrevs om Åredalen:

Närmare beskrivning:

Odlingslandskapet väster och sydost om Åre visar ett kulturlandskap huvudsakligen format av 1800- och 1900-talens jordbruk men med kontinuitet från järnåldern. Mötet mellan odlingsbygden och Åreskutans branta fjällsluttningar är på många ställen anslående.

Den äldsta bebyggelsen ligger på terrasser och platåer i sydvästsluttningarna ned mot Åresjön. En gammal vägsträckning slingrar mellan de gamla gårdslägena högst upp i dalgången. Efter skiftena spreds den tidigare täta bebyggelsen på bytomterna till nya gårdslägen nere i dalgången. 1800-talsbebyggelsen är väl representerad på både de gamla och nya gårdslägena och många lador står kvar i odlingsmarken.

Nere i dalgången drogs landsvägen mot Norge, Karl-Johansvägen, 1835. Här går också mellanriksbanan från 1882 som gav upphov till ett litet stations-samhälle vid Björnänge.

Åre har gamla anor som turistort. Närheten till Åreskutan, ett av våra mest lättillgängliga fjäll som samtidigt har alpin karaktär, utgjorde tidigt en lockelse

för resenärer. Från mitten av 1800-talet kan man börja tala om turism i dagens bemärkelse. De första turisterna var de s.k. luftgästerna, lungsjuka och andra, som besökte fjällen för att andas den välgörande höga luften. Luftgästerna inkvarterades till en början hemma på åreböndernas gårdar.

Snart kom också de första jakt- och fisketuristerna, företrädesvis engelsmän och skottar men även välbärgade svenskar från norrlandskusten och södra Sverige, som lät uppföra mer eller mindre storståtliga fiske- och jaktvillor i fjällen.

En annan tidig turistkategori var »blomsterherrarna«, studenter som bedrev främst botaniska men även andra vetenskapliga undersökningar i fjälltrakterna.

Mellanriksbanans invigning 1882 medförde en ny sorts turism. Tidigare resande hade varit hänvisade till landsvägen, varför järnvägen med station mitt i Åre samhälle innebar att jämtlandsfjällen blev tillgängliga för en större allmänhet, både från Sverige och kontinenten. Åres äldsta hotell, hotell Åreskutan, uppfördes redan 1895 och under 1900-talets första årtionden etablerades ett stort antal hotell och pensionat i byn.

Turismen som till en början varit koncentrerad till sommaren kom att förskjutas alltmer mot vintersäsongen. I turistbroschyrerna annonserades Åre som »ett svenskt Davos«. Anläggningar för utövande av curling, bobsleigh och olika skidsporter växte fram, och Åre blev snabbt populärt som tävlingsort för alpina sporter.

Redan 1907 utarbetades en utvecklingsplan för turismen i Åreområdet. I planerna ingick bl.a. byggande av en bergbana som skulle föra turisterna från centrala Åre en bit upp på Mörvikshummeln. 1910 invigdes bergbanan, för övrigt den första i landet förutom en kort bana på Skansen. Hotell- och villabebyggelse samt en park planerades i anslutning till bergbanan, och den tidiga 1900-talsbebyggelsen i nationalromantisk stil koncentrerades till ett litet geografiskt område mellan Åresjöns strand och Fjällgården.

Åre gamla kyrka mitt i Åre samhälle uppfördes troligen i slutet av 1100-talet eller början av 1200-talet och är den enda bevarade medeltidskyrkan i den svenska fjällvärlden. 1736 fick kyrkan sitt vapenhus samtidigt som den förlängdes åt väster. Den nuvarande klockstapeln byggdes 1755.

Åre samhälle utgör idag en märklig blandning av gammal jordbruksby och modern turistort.

Tolkningar och värdekärnor

Riksintresset Åredalen har beskrivits och uttolkats ett flertal gånger i olika sammanhang sedan början av 1970-talet. Beskrivningarna är tämligen likartade, men visar ändå på ansatser till uppdateringar. För flera större riksintresseområden i länet har begreppet »värdekärnor« använts för att urskilja sammanhängande områden som är särskilt betydelsefulla för det aktuella riksintresset och vars värden särskilt bör beaktas. Mest konsekvent har begreppet använts för det vidsträckta riksintresset Storsjöbygden, men även för t.ex. Åredalen har begreppet utnyttjats. »Värdekärna« är ett problematiskt begrepp, som man från länsstyrelsens sida ofta försökt undvika eftersom det lätt skapar en otydlighet kring hur man ska se på ett område som är utpekad som riksintresse, men ligger utanför en värdekärna. Det finns ändå stora vinster, både hanteringsmässigt och pedagogiskt, med att bryta ned ett större område i mindre beståndsdelar.

För Åredalens del har en uppdelning i värdekärnor gjorts vid flera tillfällen. I *Miljöer och större områden av betydelse för kulturminnesvården* från 1971 utpekades som ovan nämnts Åre-Undersåkersdalen ut som ett av fyra större områden i länet av betydelse för kulturminnesvården. Förutom det angavs Åre som ett eget riksintresse med följande korta beskrivning.

Flera byggnader från sekelskiftets turistindustri, bl.a. Grand hotell (dock delvis ombyggt) och linbanestationen. Åre gamla kyrka med kyrkvallens miljö intill Åresjön.

I läns museets kulturhistoriska utredning från 1978 identifierades sju delområden inom riksintresset Åredalens gränser. Alla de områden som pekades ut i utredningen hade »visat sig särskilt värdefulla ur kulturhistorisk synpunkt«. Områdena låg ofta »i för landsdelen karakteristiska lägen« och innehöll »fornlämningar och/eller äldre bebyggelse«.

Så-Hårbörsta

Hävdad odlingslandskap med flertal väl bevarade gårdsbildningar och timrade lador. Området är med sin fortsättning mot väster den del av Åredalen som mer än övriga delar motiverat att dalgången i riksantikvarieämbetets prioritering för fysisk riksplanering upptagits som ett större område av betydelse för kulturminnesvården. Det är därför angeläget att det så långt som möjligt fredas mot exploatering.

Svedje-Björnänge-Vik

Odlingslandskap som ännu hävdas. Känsligt läge vid infarten till Åredalen, med Åreskutan i fonden. Området karaktäriseras av ett stort antal gårdsanläggningar med bevarade byggnader av den typ som i äldre tid var utmärkande för Åre. Framför allt märks de talrika parstugorna i två våningar. Flertalet ekonomibyggnader är bevarade med ängslador och sommarladugårdar som karaktäristiska inslag ute i naturen.

Åre gamla kyrka

Kring kyrkan bör lämnas ett skyddsområde med öppen mark. Björkallén är ett viktigt inslag i det nuvarande öppna området kring kyrkan, som inte bör minskas.

Tottens by

Flertalet av byggnaderna är nya eller starkt ombyggda, men har ett iögonfallande läge i dalgången, som gör det önskvärt att den bevaras med i huvudsak nuvarande utseende.

Centrala Åre

Bergbanan från 1910 och de i anslutning till denna byggda hotellen och villorna från den tidiga turismen. Bergbanan sammanbinds med järnvägsstationen genom parkanläggning med fontän och trappor som leder upp till nedre bergbanestationen. Parkstråket är ett mycket viktigt inslag i Åremiljön, och har betydande kulturhistoriskt värde. Av de äldre hotellen har de flesta förstörts av brand eller blivit föremål för ombyggnad. De viktigaste bevarade inslagen i miljön är Åregårdens högklassiska interiörer och Grand hotells exteriörer.

Västra Åre

Huvuddelen av bygden väster om Åre samhälle har blivit föremål för genomgripande förändringar i sen tid, och beståndet av äldre bebyggelse är ringa. De få kulturhistoriskt värdefulla byggnader som återstår i området bör bevaras inom ramen för den ev nya bebyggelse som tillkommer.

Ängarna

Ängarna väster om Åstjärn är ett ur kulturhistorisk synpunkt värdefullt område. Där hade byarna slåttermark, och ett dussintal lador står ännu kvar. Dessutom ingår det gamla skolhemmet.

I Åre kommuns översiktsplan för området från 1989 har fem värdekärnor identifierats.:

Björnänge-Såå

Det öppna jordbrukslandskapet har stora landskapsbildsvärden. Trots att vissa partier besväras av igenväxning, är upplevelsen av odlad fjällbygd högst påtaglig. I området finns ett flertal oförstörda tvåvånga parstugor, dessutom timrade logar och lador. En del av bebyggelsen, t.ex. i Svedje och Såå, är grupperad som terrassbyar.

Tottens by

Terrassby med medeltida anor, placerad på en naturlig hylla i den branta fjällslutningen. Den nuvarande bebyggelsen är i huvudsak från 18- och 1900-talet. Den är tät grupperad efter den smala bygatan.

Åre gamla kyrka

Den gamla stenkyrkan från sent 1100-tal eller tidigt 1200-tal, är unik i Sverige genom sitt läge i en kulturbygd vid foten av ett fjäll. Klockstapeln stod färdig 1755. Tillsammans utgör de en urgammal kyrkplats i ett fritt exponerat läge i landskapet.

Centrala Åre med bergbanan

Bergbanan från 1910 och de ikringliggande hotellen och villorna bildar tillsammans en unik samling byggnader från den tidiga turismen. Parkstråket upp från järnvägsstationen med torget utgör ett mycket viktigt inslag i Åremiljön.

Berge-Ullån-Högen

Ett väl hävdad jordbrukslandskap med traditionell bebyggelse. Byn Högen ligger på en naturlig terrass ovan E75. Ullån utgörs av ett småskaligt kulturlandskap kring Ullåns nedre lopp. Den traditionella bebyggelsen här är av mer utpräglad småbrukarkaraktär än gårdarna i de öppnare delarna av Åredalen.

I länsstyrelsens och läns museets planeringsunderlag för riksintresset från 1989 identifieras sex värdekärnor med tillhörande beskrivningar och rekommendationer. Värdekärnorna är följande:

- Björnänge-Såå (det öppna jordbrukslandskapet och bebyggelsen)
- Tottens by (terrassby med äldre bebyggelse och dess omgivningar)
- Åre gamla kyrka (kyrkan med dess omgivningar och öppen mark)
- Centrala Åre (det planlagda samhället från järnvägsstationen upp till Fjällgården och det omgivande naturlandskapet)
- Högen-Berge (det öppna jordbrukslandskapet och bebyggelsen)
- Åre hembygdsgård (hembygdsgården med närmaste omgivningar)

I kommunens fördjupade översiktsplan för Åre samhälle från 2005 utpekas tre »särskilt värdefulla kulturmiljöer«. Dessa är, liksom i översiktsplanen från 1989, Centrala Åre med bergbanan, kyrkan samt Tottens by. I översiktsplanen från 2005 har dock beskrivningarna omarbetats och utvecklats.

Centrala Åre med bergbanan

Området ovanför järnvägsstationen med den tidiga turismens hotell och villor i nationalromantisk stil och med den runt 1910 anlagda stadsplaneaxeln med parken, torget och bergbanan upp till Fjällgården

Kyrkan

Åre medeltida kyrka med kringliggande friområde.

Tottens by

Radbyn med sina tätt liggande gårdar.

I den fördjupade översiktsplanen finns också mer omfattande kulturhistoriska beskrivningar av Åre turishistoria, kyrkan och Tottens by. Beträffande beskrivningen av Åres turishistoria så berättar den om en utveckling även efter turismen vid förra sekelskiftet, vilket är något nytt bland beskrivningar av riksintressets kulturvärden. För Tottens by betonas dess betydelse för turister, men i övrigt är de fördjupade beskrivningarna av kyrkan och Tottens by ganska traditionella – och ganska yviga.

Reflektion kring riksintressets betydelse

Riksintresset Åredalen innehåller två huvuddelar, i korthet Åre samhälle respektive odlingslandskapet i byarna öster och väster om Åre. För Åre by har den tidiga turismens byggnader lyfts fram samt Tottens by och Åre gamla kyrka. Tidigare har riksintressets beståndsdelar i hög grad behandlats som enskilda fragment utan något starkare samband. Det kan tyckas rationellt på ett sätt, eftersom landskapet sett olika ut inom de olika områdena och planeringsförutsättningarna varit olika, men sannolikt är att de äldre beskrivningarna av riksintresset format tanken. Det har inneburit att man utanför Åre tittat på en exploatering utifrån »ett ålderdomligt jordbrukslandskap» och huvudsakligen utifrån den tidiga turismen vid förra sekelskiftet i själva Åre.

Ny, blandad bebyggelse mellan Ullån och Lien. Foto: Johan Looch 2008.

Om man begränsar analysen till det ovan sagda, blir den självklara slutsatsen att riksintresset åtminstone delvis bör tas bort. För hela riksintresset kan generellt sägas att det landskap som identifierades som skyddsvärt och hotat omkring 1970 idag till stora delar inte finns kvar. Varken kommunen eller staten har lyckats bevara det landskapet, även om riksintresset säkerligen har haft en betydelse i att forma landskapet och »stävja» exploateringen (se vidare nedan). Hur landskapet skulle ha sett ut om inte riksintresset funnits, är dock naturligtvis omöjligt att ha en klar uppfattning om. Däremot är det klart att riksintresset i sig bidragit till att forma det kulturlandskap som det primärt syftat till att skydda.

Det är svårt att finna en rak linje i kommunens, länsstyrelsens och länsmuseets sätt att hantera riksintresset. Det är knappast särskilt förvånande. När man som tjänsteman har att ta ställning till en plan, ett bygglov eller liknande sitter man inte inne med ett »facit». Det är först i efterhand som det är möjligt att analysera vilken betydelse ett enskilt beslut har fått. Dessutom förändras värderingar kring vad som är kulturhistoriskt värdefullt över tid, liksom tilldelning av resurser och verksamhetsprioriteringar. I

de fall ett ärende hamnar på länsstyrelsens bord, finns dessutom ofta en förhistoria i form av förhandlingar och kompromisser. En paradox i sammanhanget är att Åre kommun har en väldigt stor planeringsvolym, men att en stor del av den planeringen ägnas åt dem som inte betalar skatt i kommunen. Det innebär att kommunen har förhållandevis små resurser att lägga på planering och byggande. Med allt detta sagt, kan ändå en del reflektioner göras kring hur riksintresset hanterats från 1970-talet och framåt.

Ny och gammal bebyggelse i Ullån som ger ett splittrat intryck. Foto: Johan Looock 2008.

FÖR DET FÖRSTA finns det inget av länets riksintressen som varit så omdiskuterat, så utsatt och så behandlat genom åren som Åredalen. Riksintressets kulturhistoriska värden har behandlats i en mängd olika sammanhang, både i kommunala, regionala och statliga planer, program, yttranden och utredningar. En stor svårighet kring hanteringen av riksintresset är att dess beskrivning mer eller mindre hela tiden varit ofullständig (se vidare nedan).

En annan reflektion som kan göras är att de största striderna som rasat kring hanteringen av riksintresset inte alltid varit dem som påverkat området mest – och tvärtom. De öppna ytor kring Åre gamla kyrka har varit föremål för flera strider, liksom enstaka fritidshus i Svedje, samtidigt som vissa enskilda byggnadsverk i Åre, t.ex. Freestyle-huset och Station Åre, kunnat byggas utan större diskussion om kulturhistoriska värden. Ett enskilt område inom riksintresset som varit något av en följetong i sammanhanget är Tottens by. Här går uppfattningarna isär kring hur väl den kulturhistoriskt värdefulla miljön hävdats (se vidare nedan).

En ofta omdiskuterad fråga i riksintressesammanhang gäller hur ett riksintresses gränser ska hanteras. Synen på hur gränser ska tillämpas varierar, inte minst beroende på vad det handlar om för typ av område. Ett större landskapsområde, som t.ex. Åredalen, har med naturlighet mindre självklara gränser, än t.ex. en enskild gårds- eller kyrkomiljö. Det har framgått under det här projektets gång att riksintresset Åredalens gränser snarare tillkommit utifrån hot om exploatering, än utifrån kulturhistoriska över-

väganden. Eftersom riksintresset delvis motiveras utifrån odlingslandskapet, är det t.ex. märkligt att ladlandskapet mellan järnvägen och Åresjön vid Ängarna ligger utanför riksintresset, medan stora obebyggda områden upp mot fjället ingår i riksintresset. Exakt var den värdefulla kulturmiljön Åredalen börjar och slutar går naturligtvis inte att säga och det blir därför märkligt att föreslå nya gränser. Det har dessutom poängterats flera gånger att riksintressegränser inte ska övertolkas, även om det är lätt att ha förståelse för att det i en konkret handläggningssituation blir så att gränsen på kartan upphöjs till något exakt. (Se vidare i bilagan).

Ladlandskapet i Ängarna har hamnat utanför riksintressets gräns. Foto: Johan Loock 2008.

Den stora frågan i det här sammanhanget är vilken betydelse statusen av riksintresse har haft på utvecklingen. Det aktuella området har visserligen förändrats i mycket stor omfattning sedan 70-talet, men det är av allt att döma fel att säga att riksintresset varit betydelselöst. Riksintresset, med tillhörande rekommendationer kring ny bebyggelse, har med all sannolikhet haft en betydande inverkan på landskapet, förmodligen till största delen utanför Åre samhälle. Från kommunalt håll har man flera gånger hävdats att Åredalen skulle ha varit översållat med fritidshus om inte riksintresset (och § 19-förordnandet) funnits att hänvisa till och att man många gånger kunnat säga nej till icke-önskvärda projekt med hänvisning till riksintresset. Dessutom har kommunen meddelat att skriften *Åredalen. Områden med kulturvärden av riksintresse*, som togs fram av länsstyrelsen i samband med kommunens översiktsplanering 1989, haft en stor betydelse som ett pedagogiskt material när områdets kulturhistoriska värden ska förklaras.⁶ Hur det skulle ha sett ut i själva Åre om inte riksintresset funnits är svårare att ha en uppfattning om.

Kulturhistoriska frågor har ofta och ganska högljutt diskuterats i Åredalen. Inget annat av länets riksintressen för kulturmiljövården har varit så omdiskuterat och så utrett genom åren. Trots det har beskrivningen av de riksintressanta värdena i området knappast någonsin varit särskilt aktuell. Ett allmänt intryck hos många är förmodligen att de kulturhistoriska intressena haft en låg prioritet inom Åre kommuns planering

6. Stadsarkitekt Björn Reuterswärd 2008-08-22 (m.fl. tillfällen).

p.g.a. av att många andra intressen oftast ansetts viktigare att värna. Kulturmiljövården har helt enkelt ofta fått stryka på foten. Att bevisa, eller motbevisa det påståendet går inte, men klart är att kulturhistoriska frågor ändå varit en del av processen i många år och att kulturmiljövården funnits med på arenan. Ett aktuellt och bra planeringsunderlag är dock en förutsättning för att kulturmiljövården ska kunna beaktas.

Värdering av riksintresset

Årsringar och förändringar i landskapet

I arbetet med att titta på förändringar av landskapet i Åredalen har foton från olika tidsepoker varit väldigt användbara. Nils Thomassons fantastiska bildskatt som spänner över flera decennier under första hälften av 1900-talet är naturligtvis ovärderlig, men också läns museets eget bildarkiv är mycket användbart. Byggnadsinventeringar har genomförts i Åredalen från 1970-talet och framåt. Att visa förändringar genom att ställa bilder från samma plats, men från olika tidsepoker, mot varandra, blir ofta väldigt belysande. Bilder på Åre torg från 1935, 1972, 1985, 2006 och 2008 visar på mycket genomgripande och, på senare år, snabba förändringar. Att föreviga t.ex. Sporthotellet från samma vinkel 1972 respektive 2008 är en omöjlighet idag, eftersom landskapet är så förändrat vad gäller olika byggnationer. En vy över Åre från väster från (den före detta) byn Lien är på samma sätt omöjligt med tanke på förändringarna i landskapet.

Foton från olika tidsepoker blir en dokumentation över alla de årsringar av bebyggelse m.m. som Åre idag präglas starkt av. Årsringar är inte i alla sammanhang ett positivt laddat ord. Vilka årsringar är mest värdefulla och hur ska man ställa sig till nya

Åre hembygdsgård, Ullån. Hembygdsgården är en skapad miljö, eftersom alla hus flyttats dit. Ändå har byggande av fritidshus i närheten kunnat stoppas med hänvisning till miljön kring hembygdsgården (Miljödomstolen mål nr M 3093-04). Foto: Johan Looock 2008.

År 1972 domineras torget i Åre av bilar.
Foto: Jämtlands läns museum.

Åre torg 2006. Den senaste stora omvandlingen kommer snart att påbörjas. (Se även flera andra bilder över torget i rapporten.)
Foto: Johan Look.

*Sporthotellet 1972
respektive foto från
samma plats, vid nu-
varande E 14, 2008.
Den gula tegelvillan
i förgrunden är
enligt läns museets
byggnadsinventering
uppförd 1951. Den är
ett exempel på en ofta
bortglömd tid i Åres
utveckling, dvs. perio-
den cirka 1945–1970.
Foto: Jämtlands läns
museum resp. Johan
Loock.*

årsringar som tillkommer på bekostnad av andra? Och hur ska ny bebyggelse som ser ut som gammal bebyggelse värderas? Åre kommun har i många sammanhang under de senaste decennierna lyft fram nationalromantiken som »Åres stil«, ofta som en motpol till den internationella och klichéartade »alpstilen«. Det kan dels motiveras utifrån ett historiskt perspektiv, eftersom det var under nationalromantiken som Åre började utvecklas till den vintersportort det är idag, och dels utifrån en diskussion kring estetik, identitet och varumärkesbyggande. Ett faktum som säkert bidragit till stilens genomslag, är att nationalromantiken är en stil som idag tilltalar de flesta och

som känns rustik, kraftfull och gedigen. Just de rustika, allmogeinspirerade dragen, är också något som under en lång tid ansetts passa särskilt bra i turistmiljöer – även när de rådande arkitekturtrenderna pekat åt andra håll.

I Åre och övriga Åredalen finns dock betydligt flera årsringar än nationalromantiken att förhålla sig till. En årsring som det idag borde vara en självklarhet att se som en ur kulturhistorisk synpunkt viktig del av »Åres stil« är kabinbanan från 1970-talet. Den i sitt sammanhang brutalt betongrationalistiska dalstationen skulle förmodligen inte många karakterisera som »vacker«, men dess samhällshistoriska och arkitekturhistoriska värden gör att anläggningen är i byggnadsminnesklass – och en central del av riksintresset. Hela miljön kring kabinbanan är dessutom fortfarande förhållandevis välbevarad från 1960- och 70-talen, trots vissa tillskott de senaste åren. För några år sedan byggdes en relativt anonym, men ändå i sitt sammanhang, dominant husgrupp

Åreporten/Engmans stugor. Miljön kring kabinbanan andas fortfarande modernism, bilism och turism, trots förändringar de senaste åren. Foto: Jämtlands läns museum 1972 resp. Johan Loock 2008.

för turistiskt boende helt i anslutning till bensinmacken/Bykrogen och Åreporten/Engmans stugor. På andra sidan stugorna är ytterligare en byggnad under uppförande. Något att fundera kring är hur väl de husen passar in i den moderna miljön kring kabinbanan. Har en ny årsring från 2000-talet skapats på bekostnad av årsringen från 1960–70-talen? Skulle kanske det under 90-talet planerade modernistiska terrasshuset Åre-Vyn i stället ha berikat miljön kring kabinbanan?

Av den stora mängden postmodernistisk bebyggelse som 1980-talets byggboom resulterade i, är det svårt att idag säga vad som är särskilt betydelsefullt för förståelsen av Åres utveckling. Kanske är det området kring Olympialiften och Lundsgården som är 80-talets viktigaste bidrag till Åres utveckling. Tidens lek med former, färger och historiska stilar är t.ex. också synliga i Belwobyn, Mitt i Åre, Torpet och Liengården. Området kring Station Åre och Holiday Club på Åre strand, där nyfunkis och internationell modernism dominerar, kommer med stor sannolikhet att i framtiden betraktas som det tidiga 2000-talets viktigaste årsring. Utanför själva Åre är väl utbyggnaden av Björnen från 70-talet och framåt det sammanhållna området som gett störst avtryck. Andra exempel på årsringar i Åredalen är Alphyddorna i Åre och Kläppen från skiftet mellan 70- och 80-tal, bostäder i Björnänge by nedanför E 14 från 2000-talet samt de stora hotellkomplexen Årevidden/Continental Inn från 60-talet och Copperhill från 2000-talet. Från perioden ca 1920–1960 är det tveksamt om man idag kan tala om årsringar. Snarare handlar det om enstaka spår, som t.ex. Lundsgårdsliftens liftbyggnad – idag litet inklämd mellan vägtunneln och Hotell Lundsgården.

En del av Björnenområdet. Foto: Johan Loock 2008.

En sida av årsringstänket i Åre är hur man under olika perioder, eller snarare i olika projekt, förhållit sig till det som ansetts vara den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen. Fritidshusen i byarna runt omkring Åre har uppförts i ömsom allmogepastischer, ömsom modernistiska funkisdrömmar och ömsom enligt standardritningar i någon typhuskatalog. I själva Åre trängs arkitektur medvetet inspirerad av nationalromantiken med internationell modernism. I vilken grad ny bebyggelse ska anpassas till den befintliga bebyggelsen på en plats är en evig fråga. Hur stor ska variationen tillåtas vara? Är det t.ex. bäst att försöka dölja ny bebyggelse bakom skogsriddåer och att låta

Ovan: Nybyggda bostäder i Björnänge som anknyter till jordbrukslandskapets bebyggelse, men som samtidigt ser nybyggda ut. Foto: Johan Looock 2008.

*T.h.: Nybyggt bostads-
hus i västra Åre.
Ett brutalt inslag i
landskapet eller en
god representant för
modern arkitektur?
Foto: Johan Looock
2008.*

ny »synlig« bebyggelse se ut som om den var gammal? Eller ska olika tiders byggande kontrastera mot varandra?

Det finns ju inget som är absolut rätt eller fel i de här frågorna, men det är angeläget att man är medveten om dessa aspekter och vet vad man vill. En jämförelse med länets andra stora vinterdestination, Västra Härjedalen, visar hur beslutsfattare kan styra bebyggelseutvecklingen genom ett designprogram. Västra Härjedalens designprogram anger att ny bebyggelse ska utformas i enlighet med det som valts ut som »Härjedalens genuina byggnadsstil«, dvs. »den genuina, karga, enkla och nästan

Ovan: Gamla ekonomi-
byggnader kan byggas
om till fritidshus.
Smaklös pastisch
eller traditionellt och
kulturhistoriskt? Foto:
Johan Looock 2008.

T.v.: Nytt timmerhus
i gammal rustik stil.
Smaklös pastisch
eller traditionellt och
kulturhistoriskt? Foto:
Johan Looock 2008.

naturgivna byggnadsstil som fjällbonden skapat genom århundraden».⁷ Åres designprogram och återkommande propagering för nationalromantiken har inte alls fått samma genomslag, vilket kanske är bra eftersom ett designprogram lätt kan bli något av en »tvångströja«, som används schablonmässigt. I Åre och övriga Åredalen är det snarast mångfalden som är typisk, även om det, inte minst under arbetet med denna rapport, visat sig att den traditionella bebyggelsen i form av t.ex. rödmålade parstugor

7. Designprogram för västra Härjedalen, s. 3. Se även Strömberg 2007.

Under sommaren 2008 pågick restaurering av Grand Hotell till ett ursprungligt utseende. Ett exempel på hur kulturhistoriska värden används i Åre, och hur uppfattningar om vad som är estetiskt gångbart skiftar över tid. I bakgrunden skimtar Sporthotellet, som också genomgått olika faser av förfall och pånyttfödelse. Sporthotellet har ofta nyttjats som en arkitektonisk inspirationskälla i Åre. Foto: Johan Loock 2008.

och nationalromantiska hotell är väldigt viktiga för bilden av Åre. Den kulturhistoriska bebyggelsen har också använts som inspiratör på olika sätt – litet som en chokladask – där olika godbitar kan plockas upp vid olika tillfällen. Det är uppenbart vad gäller t.ex. Sporthotellets spetsiga gavlar som fått många efterföljare i Åre, eller allmogebeställningen som varit förebild för många fritidshus.

SPÅREN AV DET äldre jordbrukslandskapet är väldigt viktiga och får inte glömmas bort, vilket i allra högsta grad gäller Tottens by, och även Åre gamla kyrka. T.ex. kom Tottens by att tidigt spela en alldeles särskild roll för turisterna i föreställningarna om och upplevelsen av det ålderdomliga jordbrukslandskapet. Tottens by har därmed också ett egenvärde såsom en representant för det fjällnära jordbrukslandskapet. Fjällvärldens enda medeltidskyrka har självklart ett mycket stort egenvärde – oavsett hur riksintresset definieras. Det är annars lätt att känna sig kluven inför Tottens by och kyrkan, utifrån hur de båda miljöerna ser ut idag. Visserligen har området kring Tottens by byggts ut på ett delvis brutalt sätt de senaste åren, men samtidigt är det idag fortfarande möjligt att stå inne på bygatan och få en känsla av en genuin och ålderdomlig miljö, likt den Nils Thomasson fotograferade på samma plats för hundra år sedan. Kyrkans närområde har flera gånger naggats i kanten på olika sätt och de öppna ytor som idag finns kring kyrkan kan knappast sägas vara väl hävdade. Samtidigt har kyrkan under lång tid legat mitt i, och varit en viktig del av, en expanderande tätort. Att förena känslan av medeltid och fjällnära landsbygd med kyrkans roll i en turistort på 2000-talet är inte lätt. Frågan om vad medeltidskyrkan »tål« ställs ofta, men kommer aldrig att ha ett absolut och för alla tider giltigt svar.

Övergripande karakteristik och värdering av Åredalen

Åredalen är idag ett sammansatt landskap med flera olika beståndsdelar, där de mest påtagliga övergripande delarna är dalgången, fjället, älven, turismen, jordbruket, järnvägen, europavägen och tätorten. Samspelet och kontrasterna mellan dessa är

Tottens by vid förra sekelskiftet och 2008. Flera av husen längs med bygatan går att känna igen när man jämför Thomassons bilder med hur det ser ut nu, även om miljön idag känns tillrättalagd. Foto: Nils Thomasson/Jamtli Bildbyrå resp. Johan Look.

intressanta och har format landskapet i sig, men också *bilden* av landskapet. Den landsbygd som återfinns runt Åre har sedan lång tid *uppfattats* som en stark motpol till Åre by. Mötet mellan den gamla kulturbygden och den pulserande, hårt exploaterade tätorten vid fjällets fot, har uppfattats som dramatisk – kanske mer dramatisk än den i själva verket är. Om landskapet betraktas som en helhet och som en kontinuerlig process, blir de olika elementen varandras förutsättningar.

Den bild många har, eller *vill* ha, av Åredalen är det landskap som skildras i t.ex. Nils Thomassons fotografier från förra sekelskiftet och i bl.a. Anton Genbergs målningar från samma tid. Det landskap som karakteriserar hela Åredalen idag är ett

Länge hade kyrkans omgivningarna en lantlig prägel, men idag kryper bebyggelse, bilparkering m.m. allt tätare in på. (Se även bilder s. 32.)

Foto: Riksantikvarie-ämbetet 1947 resp. Johan Looch 2008.

annat, ett mer sammansatt landskap, som framför allt formats genom olika processer från slutet av 1800-talet. Där en ortsbo eller en natur- eller kulturvårdare idag ser ett ömsom sönderbyggt och ömsom igenslytat industrialiserat landskap, ser förmodligen en turist något annat. Redan kring förra sekelskiftet var det så, fast säkert starkare än idag. Åredalen stod då på tröskeln till industrisamhället, men turisterna som kom såg det motsatta.

Åredalens landskap har både materiella och immateriella värden. De materiella värdena, t.ex. byggnader, vägar, liftsystem, åkrar och ängar är lättare att förhålla sig till och förstå, än de immateriella värdena. Landskapets immateriella värden handlar om t.ex. upplevelser, berättelser och traditioner och kan vara väldigt svåra att sätta fingret på och förhålla sig objektivt till. Turism handlar dock i så hög grad om just immateriella företeelser – om upplevelser, att det inte går att bortse ifrån dessa värden när ett landskap som Åredalen ska karakteriseras.

Att färdas västerut genom Åredalen med Åre och Åreskutan i fonden och de branta sluttningarna med spåren av en äldre bebyggelse och av livet »förr i tiden« på sidorna, utgör inte bara en fysisk transportsträcka, utan också en mental resa – då som nu. Landskapet i sin helhet berättar först och främst om Västjämtlands roll i industrisamhället och senare i upplevelsesamhället. Det är det som är det speciella med Åredalen, och det som gör det till ett område av riksintresse.

Åre gamla kyrka och Tottens by. Oljemålning av Anton Genberg i Jamtlis konstsamling. Foto: Jämtlands läns museum, Inga-Lill Granbom.

Förslag till ny motivering och värdetext

Sammantaget finns det flera aspekter på Åredalen som inte fångas upp i den nuvarande beskrivningen av riksintresset. Här presenteras ett förslag till ny beskrivning av riksintresset. Uppställningen i Motivering, Uttryck och Närmare beskrivning följer den nuvarande beskrivningen, och ansluter till riktlinjerna i den senaste nationella översynen av riksintressena från mitten av 1990-talet.

Motivering:

Fjällturismens landskap, där den fjällnära odlingsbygden möter vintersportorten Åre.

Uttryck för riksintresset:

Spåren av det traditionella fjällnära odlingslandskapet, som återfinns på fjällsluttningarna och i dalgången väster och sydost om Åre.

Åre bys turistiska årsringar, som visar på olika typer av anläggningar och skilda stilideal. Här finns nationalromantik såväl som internationell modernism och post-

modernism representerat sida vid sida. Exempel på viktiga årsringar i Åres utveckling är den tidiga turismens anläggningar från förra sekelskiftet, koncentrerade kring axeln mellan gamla järnvägsstationen och bergbanan, samt området kring kabinbanan från 1970-talet.

Åre gamla kyrka, fjällvärldens enda medeltidskyrka, visar tillsammans med Tottens by på bygdens äldre historia och ger Åre ett påtagligt historiskt djup.

Närmare beskrivning:

Åredalen präglas främst av den tid som inleddes i och med järnvägens framdragning, då industrisamhället och moderniteten gjorde sitt intåg i Jämtland. Järnvägens framdragning genom Västjämtland på 1880-talet kom att innebära en revolution för Åredalen. Jordbruket moderniserades och fjällvärlden blev tillgänglig på ett helt annat sätt än tidigare. Fjällen lockade med den rena, friska luften och de vackra vyerna, och en fjällturism började växa fram. I den »nervösa tidsålder« som rådde blev turistlandet Jämtland en motvikt till industrialismens smutsiga och bullriga urbana miljöer. Många »luftgäster« tog in på något av de pensionat och hotell som tidigt uppfördes, bl.a. i anslutning till järnvägsstationen i Åre, eller inkvarterades på gårdar runt om i Åredalen.

Mötet med den fjällnära allmogekulturen blev för många turister en exotisk upplevelse och en stark kontrast till det moderna livet i staden. Spåren av det fjällnära odlingslandskapet med kontinuitet från järnåldern är en viktig del av det anslående mötet mellan odlingsbygden och Åreskutans branta fjällsluttningar. Den äldsta bebyggelsen ligger på terrasser och platåer i sydvästsluttningarna ned mot Åresjön.

Turismen var till en början koncentrerad till sommaren, men kom att förskjutas alltmer mot vintersäsongen. Anläggningar för curling, bobsleigh och olika skidsporter tillkom, och Åre blev snabbt populärt som tävlingsort för alpina grenar. Det stora språnget för Åre i utvecklingen mot att bli en av norra Europas förnämsta vintersportorter togs genom utredningen Åreprojektet från 1906–07. Åre ansågs vara en perfekt plats för att skapa en internationell turistort för vintersport – »ett svenskt Davos«.

Det mest betydande resultatet av Åreprojektet var byggandet av den ca 800 meter långa Åre bergbana, som invigdes 1910. När man som turist anlände till Åre järnvägsstation under 1910-talet var åsynen av parken som leder fram till bergbanans dalstation vid torget och där bakom Åreskutan, anslående. På båda sidor om parken låg stora hotell, bl.a. det vitmålade högresta Nya Grand hotell, senare Sporthotellet.

Åre och Åredalen har sedan bergbanans invigning, genomgått flera utvecklingsfaser och konjunktursvängningar som satt sina spår i landskapet. Under efterkrigstiden har landskapet förändrats snabbt till följd av en omfattande fritidshusutbyggnad, nya nedfarter, liftar och boendeanläggningar, samt av strukturomvandling inom jordbruket. I Åre genomfördes 1954 Alpina VM för första gången, vilket markerade Åres definitiva status som en av Nordens viktigaste vintersportorter. På 1970-talet inleddes nästa stora fas när (det andra) Åreprojektet lanserades i form av en stor statlig turismsatsning. Byggandet av kabinbanan 1976 under pågående »Stenmarksfeber« fick en stor betydelse för den fortsatta utvecklingen. I mitten av 1980-talet inträffade nästa stora byggboom, då bl.a. området kring Lundsgården, Störtloppet och Olympialiften byggdes ut. Det tidiga 2000-talets kraftansträngning för att bredda utbudet och förbereda Åre för Alpina VM 2007, ledde till en ny period av expansion.

Åre och Åredalen har förändrats i stor omfattning sedan tiden kring förra sekelskiftet. Trots de stora förändringarna i Åredalens landskapsbild, har Åredalen alltjämt stora upplevelsemässiga värden. Turistens bild av Åredalen idag och för hundra år sedan är i ett avseende densamma, nämligen den som visar kontrasten mellan ett lantligt fjällnära jordbrukslandskap och en pulserande, modern turistort vid foten av fjället.

Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor och litteratur

- Berg, Kristian, »Fiskal centralisering eller folklig acceptans?«, *Kulturmiljövård 1:2000* (Stockholm, 2000).
- Biörnstad, Margareta, »Kulturminnesvården i samhällsplaneringen. Utredningen MUS 65 lägger grunden«, *Vision och perspektiv. En bok om Planverket och Lennart Holm* (Stockholm, 1988).
- Biörnstad, Margareta, »Kulturminnesvårdens omorganisation 1976 – Hur var det tänkt?«, *Vadstena möte. Ett kvartssekel med länsantikvarierna*, utg. av Föreningen Sveriges länsantikvarier (2003).
- Biörnstad, Margareta, »Riksintressen i ett 20-årigt perspektiv«, *Kulturmiljövård 2:90* (Stockholm, 1990).
- Blomkvist, Nils och Tomtlund, Jan-Erik, »Är detta kulturarvet?«, *Kulturmiljövård 2:90* (Stockholm, 1990).
- Boverket, *Återrapportering om tillämpningen av miljöbalkens bestämmelser för områden av riksintresse 2006-12-20* (dnr 2201-4426/22006) Hämtad från <http://www.boverket.se/templates/Page.aspx?id=2615&epslanguage=SV> (2008-04-16).
- Burström, Mats, Westin, Helena och Arvastsson, Karin, »Nutida landskap, modern industri och förorter står nu på tur«, *Kulturmiljövård 1:2000* (Stockholm, 2000).
- Civildepartementet, *Miljöer och större områden av betydelse för kulturminnesvården. Förarbeten för fysisk riksplanering, underlagsmaterial nr 23* (Stockholm, 1972).
- Eklöf, Ivar, »Innanför och utanför riksintressena«, *Kulturmiljövård 2:90* (Stockholm, 1990).
- FFNS Arkitekter i Östersund / Åregruppen, *Designprogram för Åre by* (1992).
- Föreningen Sveriges länsantikvarier, *Vadstena möte. Ett kvartssekel med länsantikvarierna* (2003).
- Hemmendorff, Ove, *Arkeologiska utflykter Upptäck Jämtland/Härjedalen* (Östersund, 2002).
- Hyenstrand, Åke, »Från fysisk riksplanering till naturresurslagens riksintressen«, *Kulturmiljövård 2:90* (Stockholm, 1990).
- Härjedalens kommun (Alexandersson, Ulf), *Designprogram för västra Härjedalen* (Sveg, 1993).
- Johansson, Bengt O.H., »Stolta riksplaner ersattes med kulturhistoriska beskrivningar«, *Kulturmiljövård 1:2000* (Stockholm, 2000).
- Jämtlands läns museum, *Kulturhistorisk utredning 14 Åre kommun* (Östersund, 1978).
- Jämtlands läns museum / Länsstyrelsen Jämtlands län, *Kulturmiljön som kommunal resurs – en idékatalog Etapp I av kulturresursprogram för Åre kommun* (u.å).
- Järnfeldt-Carlsson, Marta, *Landskap, jaktvillor och kurhotell. Arkitektur och turism i Västjämtland 1880–1915*, akad. avh. (Umeå, 1988).
- Kilander, Svenbjörn, »En nationalriksdom av hälsoskatter«. *Jämtland och industrisamhället 1882–1910* (Hedemora, 2008).
- Kommittén för översiktlig planering av Storsjöbygden, *Storsjöbygden. Inventeringar, analyser och förslag* (1977).
- Kulturmiljövård 2:90* (Stockholm, 1990).
- Kulturmiljövård 1:2000* (Stockholm, 2000).

- Loock, Johan, *Turismens miljöer. Historia, anläggningar och företeelser i Jämtlands län*, Länsstyrelsen Jämtlands län (Östersund, 2001).
- Länsstyrelsen Jämtlands län, *Tur 75. Turistutredning för Jämtlands län* (Östersund, 1980).
- Länsstyrelsen, Jämtlands län, Åredalen. *Områden med kulturvärden av riksintresse i Åredalen* (Östersund, 1989).
- Nilsson, Per Åke, *Fjällturismens historia. En studie av utvecklingen i Åredalen* TUR R 1999:1 Mitthögskolan (Östersund, 1999).
- Ohrstedt, Peter, »Nya Lundsgården, Åre«, *Arkitektur* nr 4-1991 (Stockholm, 1991).
- Olofsson, Veronica, *Vinterturismens byggnadsverk. Åres byggnadstradition från det första skidhotellet till dagens skidortsindustri*, Byggnadstraditioner i gränstrakter 2006-02-21 Jämtlis hörsal.
- Rentzhog, Sten, »Mina trettio år«, *Jämten 2002* (Östersund, 2001).
- Reuterswärd, Björn, *Landskapsbildsanalys Björnänge – Såå*, FFNS arkitekter (Östersund, 1992).
- Riksantikvarieämbetet, »Bakgrund till remiss rörande riksintresseöversynen«, PM 1995-04-26.
- Riksantikvarieämbetet, *Människan i centrum. Agenda kulturarvs programförklaring* (Stockholm, 2004).
- Riksantikvarieämbetet, *Riksintressanta kulturmiljöer i Sverige. Förteckning. Underlag för tillämpning av naturresurslagen 2 kap 6 §* (Stockholm, 1990).
- Riksantikvarieämbetet, *Riksintressanta kulturmiljöer. Resultat av enkätundersökning och nya insatser* Rapport 2007:8 (Stockholm, 2007).
- Riksantikvarieämbetet, *Slutrapport Agenda kulturarv* (Stockholm, 2004).
- Riksantikvarieämbetet, *Yttrande över länsstyrelsernas redovisning år 1982 av det fortsatta arbetet med att fullfölja riktlinjerna för hushållning med mark och vatten* (Stockholm, 1983).
- Rolén, Mats (huvudförf. / ed.), *Jämtlands och Härjedalens historia, femte delen 1880–1980* (Östersund, 1990).
- Sellström, Olle & Boman, Curt, *Åremodellen. Uppför eller utför?* (Stockholm, 1992).
- Strömberg, Per, *Upplevelseindustrins turistmiljöer. Visuella berättarstrategier i svenska turistanläggningar 1985–2005*, akad. avh (Uppsala 2007).
- Svensson, Birgitta, »Var finns raggarfiken, korvkioskerna och vägmiljöerna?«, *Kulturmiljövård 1:2000* (Stockholm, 2000).
- von Sydow, Karin, »Att slänga bensin där det redan brinner« – *En studie av expansionen i Åre by och turismens påverkan på Åres samhällsutveckling*, Arbetsrapporter Kulturgeograf. inst. Nr. 625 (Uppsala 2007).
- Vision och perspektiv. En bok om Planverket och Lennart Holm* (Stockholm, 1988).
- Westerlind, Ann Mari, »Hand i hand – miljömål och riksintressen«, *Kulturmiljövård 1:2000* (Stockholm, 2000).
- Wijkander, Keith, »Framtidsstrategi eller passerat planeringstänkande«, *Kulturmiljövård 1:2000* (Stockholm, 2000).
- Åre kommun, *Byggnadsutformning och miljö i Åre samhälle* (Åre, 1986).
- Åre kommun, *Fördjupad översiktsplan för Åre samhälle* (Åre, 2005).
- Åre kommun, *Åre kommun 30 år. När fem kommuner blev en – krönikor och historik om Åre kommun* (Åre, 2004).
- Åre kommun, *Översiktsplan Åredalen* (Åre 1989).

Arkivhandlingar, muntliga uppgifter, brev och e-post

Arkivhandlingar

Länsstyrelsen i Jämtlands län: Ärenden kring byggnadsplaner, detaljplaner, bygglov m.m. perioden 1970–2008.

Muntliga uppgifter

Samtal med Ove Hemmendorff, Jamtli 2008-03-19.

Samtal med Björn Reuterswärd, Åre kommun 2008-08-22 och 2008-12-10 (samt vid flera andra tillfällen).

Brev

Från Ulf Sporrang, kulturgeografiska institutionen Stockholms universitet till Jan Raihle, länsstyrelsen 1990-10-06.

Från Per-Olof Remmare, RAÄ till samtliga länsstyrelser 1996-08-15.

E-post

Från Björn Reuterswärd, Åre kommun till Johan Looock, länsstyrelsen (»En resa till Åre och vidare till Norge 1908 – en reseberättelse av Kerstin Wilcke [1887–196?]«).

Från Anki Svensson, Åre kommun till Johan Looock, länsstyrelsen 2008-12-15 (befolkningsstatistik för Åre kommun).

Riksintressen och kulturmiljövården

Den fysiska riksplaneringen drar igång

»För kulturminnesvården kom deltagandet i den fysiska riksplaneringen att betyda mycket både för synen på verksamhetsområdet, på samverkan mellan stat och kommun och på den fysiska planeringen som ett instrument för att ta till vara kulturvården. Urvalet av riksintressen för kulturminnesvården var ett verkligt pionjärbete.«¹

Kulturmiljövårdens riksintressen har sitt ursprung i den fysiska riksplaneringen (FRP), som i slutet av 1960-talet initierades av Olof Palme vid dåvarande kommunikationsdepartementet. Upprinnelsen till initiativet var några uppmärksammade intressekonflikter mellan tunga industrietableringar och naturvårds- och friluftslivsintressen. Margareta Biörnstad, då överantikvarie vid Riksantikvarieämbetet (RAÄ), senare riksantikvarie, har berättat att hon i slutet av 60-talet blev uppringd av en tjänsteman vid det nyinrättade Statens planverk som frågade om RAÄ ville vara med i den nya översiktliga planeringsform som höll på att utvecklas. Tanken var att identifiera olika statliga intressen, som genom ett samspel mellan central, regional och lokal nivå (den s.k. »FRP-ormen«), skulle vinna allmän acceptans och bidra till en bättre och mer långsiktig planering av mark och vatten.

Statens planverk, så småningom under ledning av Lennart Holm, gavs uppdraget att samordna riksplaneringens inventerings- och utredningsverksamhet. Hösten 1969 uppdrog RAÄ i samråd med civildepartementet och planverket åt läns museerna (landsantikvarierna) och de kommunala museerna i Stockholm och Göteborg att utföra inventeringar i respektive län och leverera in materialet till RAÄ redan året därpå. Materialet skulle redovisas på tre olika kartor under rubrikerna »Enskilda kulturminnen av stor betydelse«, »Kulturhistoriska miljöer av stor betydelse« samt »Större områden av betydelse för kulturminnesvården«.² För karta nr 2 skulle större områden av dels riksintresse, dels av länsintresse utpekas. Sammanställningarna av områden från länen skulle genomföras snabbt, vilket gjorde att materialet till stor del kom att bygga på sedan tidigare känd kunskap och landsantikvariernas individuella bedömningar. Sedan materialet redovisats, genomförde RAÄ en viss revidering av materialet.

I juni 1971 hade allt material redovisats från RAÄ till civildepartementet, som samma år utkom med rapporten *Hushållning med mark och vatten* (SOU 1971:55). Rapporten föreslog riktlinjer för det framtida planeringsarbetet och förslag till lagstiftning. Kulturminnesvårdens markanspråk presenterades i en särskild rapport, *Miljöer och större områden av betydelse för kulturminnesvården*. Det poängterades dock från RAÄ:s sida att urvalet skett under stor tidspress och att materialet skulle ses som en utgångspunkt för framtiden, snarare än som en färdig produkt. År 1972 fattades beslut i riksdagen utifrån SOU:1971:55. Genom propositionen 1975/76:1 godkände riksdagen riktlinjer för det fortsatta planeringsskedet där riksplaneringen skulle fullföljas genom den kommunala planeringen. Länsstyrelserna skulle tillhandahålla underlag och företräda statliga intressen och de centrala myndigheterna hade att ange och dokumentera olika sektors intressen. Tron var stark på att en allomfattande riksplan var svaret på hur olika samhällsintressen skulle vägas mot varandra.

1. Biörnstad 1988.

2. Den första kartan kom så småningom att tas bort ur redovisningen, dels eftersom materialet spretade väldigt över landet och dels eftersom det inte ansågs nödvändigt med den detaljeringsgraden inom ramen för FRP.

Större områden av betydelse för kulturminnesvården i Z län

I Jämtlands län utpekades 1972 fyra »större områden av betydelse för kulturminnesvården«. Dessa var »Indalsälvens dal i Östjämtland«, »Storsjöbäckenet«, »Övre Ljusnandalarna« samt »Åre-Undersåkersdalen«. Av de större områdena var det på det regionala planet framför allt Storsjöbygden som man fokuserade särskilt på. År 1974 tillsattes en »interkommunal arbetsgrupp« med representanter för Bergs, Krokoms, Åre och Östersunds kommuner. Syftet var att på ett samlat sätt behandla Storsjöbygdens riksintressen, bl.a. kulturhistoriska intressen, i en översiktlig plan som slutgiltigt presenterades 1977. Läns museet stod för det kulturhistoriska underlaget. Ett liknande stort, brett upplagt planarbete som genomfördes vid samma tid var länsstyrelsens turismutredning *Tur 75*. Utredningen sammanställdes i flera band och innehöll beskrivningar av länets natur- och kulturlandskap, ekonomiska och infrastrukturmässiga förutsättningar för turism, marknadsanalyser m.m.

Det utpekade större området Åre-Undersåkersdalen följde geografiskt Indalsälvens sträckning från Järpen i öster till Bodsjöedet i nordväst och innefattade även Edsåsdalen och hela Åreskutan. Området beskrevs på följande sätt:

Mäktig älvdal präglad av närkontakt mellan gammal kulturbygd och högfjäll. Fornlämningar och medeltidskyrkor belägger bygdens ålder, men den är nu präglad av att den sedan snart ett sekel stått i brännpunkt för turismen. Förutom tidstypiska turistanläggningar i Åre samhälle (bl a fornnordisk stil samt jugend) kan av enskilda kulturminnen nämnas Åre gamla kyrka, Åre nya kyrka, Undersåkers kyrka och kyrkoruin, engelsk jaktvillan i Bådsjöedet, gravfält i England, Duved karolinermonument på Duveds skans och i Björnänge, Järpens skans samt de nu genom undantag från vattenkraftutbyggnad närmast unika Ristafallen och Tännforsen. Allmogebebyggelsen är till större delen moderniserad, men enstaka äldre byggnader och miljöer ingår.

*»Mäktig älvdal präglad av närkontakt mellan gammal kulturbygd och högfjäll.«
Foto: Johan Loock 2008.*

Kulturpolitik, fortsatt riksplanering, PBL och NRL

I början av 1970-talet utvecklades en samlad statlig kulturpolitik som ett av de sista större politikområdena i landet. De kulturpolitiska målen från 1974 (reviderade 1996) har varit gällande sedan dess.³ Kulturmiljövården blev också under 70-talet en tydligare del av samhällsplaneringen genom inrättandet av länsantikvarietjänster på länsstyrelserna. Länsstyrelserna omorganiserades i början av 70-talet och fick ett tydligare ansvar att samordna olika intressen i samhällsplaneringen. Vid tiden övergick t.ex. också länsarkitektkontoren till att bli en del av länsstyrelserna, där »planenheter« bildades. Bakgrunden till den s.k. länsantikvariereformen 1976 fanns i den stora statliga utredningen MUS 65, vilken bl.a. föreslog att läns museernas inflytande i samhällsplaneringen formellt skulle minska och att myndighetsansvaret skulle decentraliseras till länsstyrelserna, där särskilda kulturminnesenheter föreslogs inrättas. Resultatet blev i verkligheten så småningom en kompromiss, eftersom länsantikvarierna under många år var i princip ensamma tjänstemän inom sitt område på länsstyrelserna.⁴ Mellan MUS 65 och den fysiska riskplaneringen fanns från 1969 en direkt länk, nämligen utredningens ordförande Lennart Holm som det året blev chef för Statens planverk.

Under 1970-talet gick arbetet med FRP för kulturmiljövårdens del vidare genom att många inventeringar och programskrivningar genomfördes på kommunal och regional nivå. Trenden gick allmänt emot en decentralisering av planeringsinstrumentet från central nivå till regioner och kommuner. RAÄ gav 1978 tillsammans med Statens planverk ut *Riktlinjer för program för kulturminnesvården*. Flera regionala och kommunala kulturminnesvårdsprogram togs fram eller påbörjades under perioden. År 1984 gav RAÄ ut rapporten *Att upprätta program för kulturminnesvård*, men redan året innan, 1983, kunde RAÄ konstatera att kunskapsläget beträffande bebyggelse, fornlämningar och även kulturlandskap avsevärt förbättrats. Det innebar att det första urvalet av riksintresseområden i vissa fall redan tedde sig föråldrat och att materialet som helhet var i behov av en översyn.

Under 1980-talet inleddes arbetet med en naturresurslag (NRL 1987:12), samtidigt som det utdragna arbetet med en ny plan- och bygglag (PBL) gick in i ett slutskede. De båda lagarna trädde i kraft 1987. I början av 80-talet inleddes också arbetet med att samla ihop kulturmiljövårdens speciallagar och förordningar till en kulturminneslag (KML), som trädde i kraft 1989. Tron på en allomfattande riksplan var nu inte längre lika stark och i och med PBL:s införande hade kommunerna fått en betydligt starkare ställning i planfrågor. Tanken var att de områden som listats i början av 70-talet nu på ett enkelt sätt skulle föras in i paraplylagen NRL, och att dessa områden av riksintresse så långt som möjligt skulle skyddas mot åtgärder som påtagligt kunde skada kulturmiljön (NRL 2 kap 6 §). NRL innebar delvis ett förverkligande av 1972 års riksdagsbeslut om att den fysiska riksplaneringen skulle regleras i lag.

Eftersom det första urvalet av områden på länsnivå inte bedömdes som särskilt aktuellt, vidtog på nytt ett hastigt utredningsarbete. Materialet sändes in till RAÄ som i november 1987, med vissa kompletteringar fram till maj 1990, fattade beslut om vilka områden som var av riksintresse. Det ansågs bråttom att få till en lista, eftersom NRL och PBL, som innehöll nya skrivningar om kommunala översiktsplaner, redan trätt i kraft. Det var viktigt att de utpekade riksintressena fanns som en grund i de kommunala planeringsunderlagen. År 1990 gav RAÄ ut skriften *Riksintressanta kulturmiljöer*

3. En statlig kulturutredning, bl.a. med syfte att se över målen för kulturpolitiken, tillsattes 2007.

4. Effekterna av länsantikvariereformen har varit omstridda inom sektorn. Se Föreningen Sveriges länsantikvarier 2003.

i Sverige, där samtliga läns riksintressen, totalt ca 1700, redovisades på karta med tillhörande kort beskrivning. Samma år hade ett nummer av RAÄ:s tidskrift *Kulturmiljövärd* temat »Alla tiders landskap«, vilket till stor del ägnades åt riksintressen.

Riksintressena var nu införda i en lag – men en lag som främst skulle verka genom andra lagar. Huvudansvaret för riksintressena kom att ligga på kommunerna som genom PBL:s planredskap skulle tillgodose riksintressena i sin planering. Översiktsplanen pekades ut som det viktigaste beslutsunderlaget när påverkan på olika riksintressen skulle bedömas. Staten, genom länsstyrelserna, skulle tillhandahålla underlag och självständigt bevaka att hänsyn togs till riksintressena. Genom naturresursförordningen (1993:191) fastställdes att RAÄ ska lämna uppgifter till länsstyrelserna om vilka områden som bedöms vara av riksintresse för kulturmiljövärden, dvs. vilka anspråk staten har.⁵ Vad som innebar »påtaglig skada« fick avgöras från fall till fall och ställas i relation till riksintressets utpekade värden. Gränsdragningarna skulle inte ses som absoluta gränser för var ett kulturmiljövärde börjar respektive slutar, utan fungera som en signal om att här finns kulturmiljövärden av riksintresse att beakta. Precis som vid den första listningen av områden konstaterades från flera håll att urvalet knappast kunde anses som »färdigt« eller stå för en absolut sanning om vad som var kulturhistoriskt värdefullt. Det konstaterades att urvalet uppvisade stora regionala skillnader och att vissa kategorier av miljöer var över- respektive underrepresenterade. Inom RAÄ inleddes nu ett arbete med att före år 2000 ta fram ett »Kulturmiljöprogram för Sverige« – en slags fortsättning och vidareutveckling av riksintressebegreppet.

Vidare förutspåddes problem vad gällde tillämpningen av riksintessebegreppet. Ett av de tidigaste och mer välkända fallen där begreppet ställdes på sin spets var diskussionen om ett höghushotell i Umeå i slutet av 80-talet. Kulturmiljövårdens experter (m.fl.) hävdade att ett höghus skulle innebära påtaglig skada på stadsbilden i riksintresset Umeå centrum. Efter att ärendet vandrat igenom alla rättsinstanser, avgjorde till slut regeringen frågan med att tillåta höghuset.

Redan 1992 inleddes nästa stora översyn av riksintressena, nu på initiativ från RAÄ. Själva arbetet utfördes genom ett särskilt flerårigt projekt mellan RAÄ, länsstyrelser och länsmuseer. Det främsta syftet med översynen var att förbättra och tydliggöra värdetexterna och göra materialet mer enhetligt över landet. För detta ändamål hade en särskilt framtagen ordlista över landskaps- och miljötyper tagits fram. Värdetexterna strukturerades genom införande av rubrikerna »motivering«, »uttryck« och »i området ingår även«. De omarbetade texterna fastställdes sedan genom länsvisa beslut av RAÄ. Beslutet för Jämtlands län fattades i november 1997, vilket därmed är det beslut som ännu gäller. Syftet med översynen var inte att i övrigt förändra urvalet. Bara i enstaka fall skedde kompletteringar, borttaganden och ändringar av gränser.

Miljöbalk, miljömål, Agenda kulturarv och landskapskonvention

Den nya samlande miljöbalken trädde i kraft 1999 och ersatte då 15 tidigare lagar, däribland naturresurslagen. Skrivningar om riksintressen, motsvarande i naturresurslagen, infördes i 3 kap 6 § samt i 4 kap. Samma år, 1999, beslutade Riksdagen om 15 nationella miljö kvalitetsmål, vilka utökades med ett 16:e mål 2005. De nationella miljö-

5. Frågan om när ett riksintresse verkligen får reell status som ett riksintresse är omtvistad. Boverket, som har ett övergripande ansvar att ha överblick över tillämpning av riksintressen, har uppfattningen att statens anspråk på riksintesseområden endast utgör vägledning för kommande beslut enligt t.ex. miljöbalken, PBL eller kulturminneslagen. Först när ett riksintesse bekräftats genom ett sådant beslut, har utpekandet av ett riksintesse någon legal mening.

målen med sina nationella och regionala delmål tydliggör den miljömässiga dimensionen av hållbar utveckling och innefattar både visionära mål på lång sikt och konkreta, mätbara mål på kort sikt. Delvis mot bakgrund av införandet av miljömålen ägnade RAÄ år 2000 återigen ett temanummer av *Kulturmiljövård* åt riksintressena. På nytt ifrågasattes bl.a. vilken bild av Sverige som speglades genom riksintressena, men också, vilket verkar vara nytt, riksintressenas folkliga förankring och hur olika typer av immateriella strukturer kan fångas genom fysiska avgränsningar. Även sambandet mellan natur och kultur diskuterades.

Åren 2001-2004 genomfördes projektet »Agenda kulturarv« i samarbete mellan RAÄ, länsstyrelserna och länsmuseerna. I projektet diskuterades kulturmiljövårdens arbetssätt och värdegrund, till stor del utifrån demokrati, delaktighet och hållbarhet. Projektet avslutades med en programförklaring, som delvis kan sägas syfta mot Europarådets landskapskonvention. RAÄ har på regeringens uppdrag i år (2008) tagit fram ett förslag till hur den europeiska landskapskonventionen kan genomföras i Sverige. Landskapskonventionen syftar till att lyfta fram det europeiska landskapet och dess betydelse samt att säkerställa »det gemensamma landskapsarvet«. Konventionen slår fast landskapets betydelse för människor och gör ingen åtskillnad på natur och kultur, stad och land, eller på vad som traditionellt ansetts som vackra och fula landskap. Konventionen har också en tydlig demokratisk dimension, i så motto att den understryker landskapets sociala värden och människors möjlighet att aktivt delta i värdering och förvaltning av landskap. Även landskapets betydelse som ekonomisk resurs poängteras. Konventionens definition av landskap är »ett område sådant som det uppfattas av människor och vars karaktär är resultatet av påverkan av och samspel mellan naturliga och/eller mänskliga faktorer«. Sverige har skrivit under konventionen, men ännu inte ratificerat den.

Landskapskonventionen omfattar alla slags landskap. Här präglas landskapet av viktig infrastruktur och samhällsservice i form av E 14, ICA Björnånge och en bensinmack. Foto: Johan Loock 2008.

År 2006 sände RAÄ ut en enkät till länsstyrelserna om synen på riksintressena i samhällsplaneringen. Förutom liknande synpunkter som tidigare kring t.ex. svårigheter vid tillämpning och problem med innehåll och avgränsningar, framkom att synen på riksintressena som en resurs och tillgång borde stärkas. Åren 2006-07 hade sju länsstyrelser ett regeringsuppdrag att ta fram regionala landskapsstrategier (RLS). Syftet med uppdraget var att genom RLS prova ett nytt arbets- och förhållningssätt för att uppnå bevarande och hållbart brukande av naturresurser utifrån en helhetssyn på landskapet. En utgångspunkt i arbetet med RLS var landskapskonventionen.

Under de snart fyrtio år som gått sedan riksintressen introducerades har synen på planering, kulturmiljövård och landskap förändrats, även om diskussionen i förvänsvärt stor utsträckning kretsat kring samma övergripande frågor. Om utvecklingen ska förenklas och sammanfattas kan man påstå att förändringarna gått från betoning av enskilda intresseområden till sammanhängande landskap, från enskilda objekt till strukturer, från fysiska kulturminnen till ett brett kulturarv och från expertutlåtanden till lokal delaktighet. En paradox är dock att lagstiftning och myndighetsstrukturer inte hängit med i den utvecklingen, utan att t.ex. kulturminneslagen alltjämt är väldigt objektcentrerad och att myndigheter är indelade i olika sektorer och politikområden. Den föreslagna implementeringen av landskapskonventionen skulle kunna vara ett sätt att ändra på detta.

Även Åredalens mindre iögonfallande bebyggelse, som här i Björnänge, är en del av det sammanhängande landskapet. Foto: Johan Looock 2008.

NATUR OCH KULTUR I
JÄMTLANDS LÄN

Länsstyrelsen
Jämtlands län

Postadress: 831 86 Östersund
Besöksadress: Köpmangatan 21
Telefon: 063-14 60 00
jamtland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/jamtland